

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU SÛFİLİĞİ İLE YATIR VE TÜRBELERİN ÇEVRESİNDE YAŞAYAN ESKİ TÜRK İNANÇLARI

RIFAT ARAZ*

İnsan ve toplum hayatını etkileyen unsurlar arasında inançlar önemli bir yer tutar. Kişiliğin oluşmasında, aile bireyleri arasındaki bağların sağlam bir yapıya oturmasında, toplum üyeleri ile olan ilişkilerin düzenlenmesinde, gelişmesinde ve yürütülmesinde bu inançların rolü büyüktür.

Başlangıçta Gök-Tanrı dinine sahip olan Türkler,¹ tarih boyunca Şamanizm gibi bir duyuş ve düşünüş sisteminin, Budizm, Mazdaizm, Manihaizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi bir kısım dinlerin tesiri altında kalmışlardır.² IX. asırdan itibaren İslâmiyet'i kabul eden muhtelif Türk zümreleri, eski millî dinlerine ait inançları da büsbütün bırakmadılar. Eski Türk inançlarının yaşamasına hatta İslâmî kalıplara dökülerek değişmelerinde, farklılaşmalarında tekke ve tarikat muhitinde yetişen ve

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Bakanlık Müfettişi.

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1988.

² Rıza Kardaş, "Türk Cemiyetinde Dini Hayat" *Türk Dünyası El Kitabı*.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, s. 295; Hasan Köksal, "Eski Türk Toplumunda Kutsal Değerler ve Kurban Kavramı; "F. Halıcı, *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler*, Ankara 1985, cilt I, 524.

memleketin muhtelif yerleşim alanlarını gezip dolaşan, hatta bu yerleri mekân tutan dervişlerin, dede ve babaların rolleri büyük olmuştur.³ Mutasavvıf dervişler,⁴ Anadolunun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında önemli rol oynamışlardır.⁵

Bu çalışmamızda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu sûfilîği ile yatır ve türbelerin çevresinde yaşayan bir kısım eski Türk inançlarını, aşağıdaki başlıklar altında incelemeğe ve tahlil etmeğe çalıştık.

A) UÇMA İLE İLGİLİ İNANÇLAR

a) *Uçma ve Aynı Anda Farklı Yerlerde Bulunma:* Araştırma yaptığımız her iki bölgede "ermiş, evliya, veli, baba, dede, derviş ve sofi" olarak tesmiye edilen ulu kişilerin, ölmeden önce kuş misâli uçtuklarına, kendilerine manevî yönden bağlı kişileri rabîta etmeleri halinde onları da uçurarak arzu edilen mesafe ve mekânlara götürdükleri bu mekân değişikliğine dayanan yapı ve fonksiyonlarını, öldükten sonra da icraya muktedir olduklarına dair inanç ve telâkkiler oldukça yaygındır. Her iki bölgede "velinin kerâmetsi", "şeyhin kerâmetsi" yahut da "evliyânın kerâmetsi" olarak nitelendirilen bu pratiklerdeki inançlardan ötürü sözkonusu kişilere derin bir sevgi ve saygı beslenir. Bu inançlar her iki bölgenin matbu eserlerinde de mevcuttur.

Elazığ/Harpur'ta büyük velilerden Hacı Ömer Baba, Harpur'a yaklaşık altı saatlik bir mesafedeki Kovenk köyünde ikamet eder. Bilahare kendisi de büyük bir veli olan Hacı Muharrem Hilmi Efendi, şeyhini ziyaret için bir cuma günü Harpur'tan kalkıp Kovenk'e gelir. Ancak Hacı Muharrem Hilmi Efendi aynı zamanda Harpur'ta müezzin olduğundan, ziyaretten hemen sonra

³ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1990, s. 90; R. Kardaş, a. g. e., s. 1407.

⁴ Rıza Kardaş a. g. e., s. 107.

⁵ Selçuk Eraydın, *Bazı Özellik ve İstihlariyle Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981. s. 163; Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Ocak Yayınları, Ankara, s. 15.

Harput'a geri dönmek ister, lakin bu halini şeyhine bir türlü açıklayamaz. Selânın verilip cuma namazının kılınmasına kısa bir zaman kalmıştır. Hacı Ömer Baba, müridine:"abdest almasını, köyden dışarı çıkıp kendisine rabita etmesini, gözlerini kapatıp elinden tutmasını "tembihler. Hacı Muharrem Hilmi Efendi söyleneni yerine getirdiğinde rüzgar gibi gökyüzünde uçtuklarını, görür.⁶ Harput'un yetiştirdiği büyük şairlerden olan Hacı Muharrem Hilmi Efendi, "Sırrî Divanı" adı ile tertip edilen eserinde:

"Şark u garbi seyr ü devrân eyleyüp bir lâhzada
Mirâc-ı rûhanî edip Arş-ı A'lâda gezer"⁷

diyerek, Allah aşıklarının doğuyu ve batıyı bir anda devran eyleyebileceklerini, hâtta Arş-ı A'lâ'yı gezebileceklerini beyan ederek, velilerin uçmaları hakkındaki görüş ve inanışını bu şekilde ortaya koyar. Keza, Şeyh Osman Bedrettin (İmam Efendi) Harput'ta iken kilometrelerce uzaktaki Palu'da müridi Macit Efendinin yanına bir anda gider ve yaptığı telkinatla ölüm döşeğindeki müridinin, ahirete inançlı ve imanlı gitmesine vesile olur.⁸ Ayrıca Harput velilerinden Beyzade Hacı Ali Rıza Efendi, davet üzerine Diyarbakır'a gittiğinde, konakladığı dergâhda yatsı namazından sonra kendisine ayrılan odasına çekilir. Meraklı dervişlerden birisi şeyhi gözetlerken yeşil bir ışık hüzmelerinin odayı kapladığı, konağın tavanının kalkarak şeyhin gökyüzüne doğru yükseldiğini görür.⁹

Bitlis'in Ahlat ilçesi'nin Por köyündeki Hüseyin Dede, iftiraya uğrayan Hüsrev Paşa'yı kurtaracak fermanı, bir anda İstanbul'a giderek padişahdan alır Bitlis'e döner ve ilgililere teslim ederek Hüsrev Paşa'yı ölümden kurtarır.¹⁰

⁶ Hacı Muharrem Hilmi Efendi, *Kadirî Yolu Sâliklerinin Zikir Makamları*, (Notlarla neşreden Süleyman Ateş) Divân - Sırrî, Ankara 1976, s. VII.

⁷ Hacı Muharrem Hilmi Efendi, *Divân-ı Sırrî* s. 61.

⁸ Rıfat Araz, *Harput Evliyaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1986, s. 105.

⁹ Rıfat Araz, *a. g. e.*, s. 136.

¹⁰ Celâl Kayaoğlu, *Bitlisi Tanıyalım*, Yeni Desen Tic. Ltd. Matbaası, Ankara 1967, s. 67, 68.

Erzincanda şöhret bulmuş, bilahare şöhreti Anadolu'ya yayılmış Kadiri ve nakşî şeyhlerinden olan Hazret-i Gavs-ı A'zam Muhammed El-Vehbî El-Hayyat (Terzi Baba) *Miftah-ı Kenz* adı ile manzum hale getirilen eserinin kerâmet bahsinde:

"Yürür suda uçar dahi havada
Neyi kasdeyleirse irer murada"¹¹

diyerek, velilerden suda yürüme, havada uçma gibi bazı olağanüstülüklerin sadır olacağına işaret eder.

Siirt/Tillo'da Gavs ul-Memduh Hazretleri, Güneyde Fransızlarla yapılan savaş esnasında esir aldığı Paspas adındaki bir Hristiyan abidini, Müslüman Türk paşasına teslim ettikten sonra, atı ile birlikte gökyüzüne yükselirken "Enel Memduh ve meskenî Tillo" (=Memduh'um ve meskenim Tillo'dur) dediği ifade edilmektedir.¹²

Gaziantep/Göksüncük'te kendi halinde garip bir derviş olarak bilinen Memik Dede, Kâbe'deki ağasına sevdiği köfteyi sığağı sığağına ikram ederek tekrar Göksüncük'e geri döner.¹³ Benzer inanç ve pratikler, Tunceli'nin Ovacık İlçesi'nde adı tesbit olunamayan bir köyü ile Erzurum/İspir'in Güzelyurt köyündeki bir çoban tarafından da gerçekleştirilir.¹⁴

Urfa/Bilecik'te Hacca gitmeyi çok arzuladığı halde maddî durumu yeterli olmayan Hacı Halil adındaki mürid, uçarak bir anda Kâbe'ye gider ve hac ibadetini yerine getirir.¹⁵

¹¹ Orhan Aktepe, *Terzi Baba* (Hayatı ve Miftâh-ı Kenz) Erzincan 1979, s. 61.

¹² Nureddin M. Sancar, *Tillo Evliyâları*, İstanbul 1985, s. 136.

¹³ Fehmi Anlaroğlu, *Anadolu Efsaneleri*, Onur Yayınları I, Ankara 1968, cilt I, s. 15, 17.

¹⁴ Ali Öztürk, "Fırat Havzası Anonim Edebiyatında Kudsiyet Kavramı ve Kutsal Tip", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Elazığ 1985, s. 311; "Fırat Havzası Anonim Edebiyatında Efsanelerin Kaynakları", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Elazığ 1989, s. 238, 239.

¹⁵ Fehmi Anlaroğlu, *a. g. e.*, s. 19.

Erzurum/Hasankale'de Kara Şeyh adı ile bilinen ünlü bir veli, Osmanlı-Rus savaşında Rusların eline esir düşen bir yiğidi Tiflis'deki zindandan bir anda alıp Hasankaleye getirir.¹⁶ Ayrıca, Karayazı'nın Haydar Han köyünde Beynamaz Ahmet adı ile de bilinen Hacı Ahmet, yeşil elbiseli bir velinin sırtında Beytullah'tan alınıp Erzurum'un Yarımca köyündeki kör çeşmenin yanına bırakılır.¹⁷ Nazlı Baba adı ile bilinen şeyh, esir Ahmet'i Rusya'dan alarak bir anda Hasankale'ye uçurur. Keza, adı geçen şeyhin bulutlar üzerinden gelen tabutunu, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri alır, Hasankale'de kalenin dibine defneder.¹⁸

Bu menkabelerde velinin yahut bir kısım tasavvuf ehlinin kuş şekline dönüşmesi inancını değil, kuş misali uçması inancını görüyoruz. Her iki bölgemizde de yaşamakta olan sözkonusu inançların yanında, velayet mertebesine yetişmiş velilerin tayyi zaman (=aynı anda farklı yerlerde bulunma) etmeleri inançlarının da canlı bir şekilde yaşamakta olduğu tesbit edilmiştir. Nitekim: Urfa/Bilecik'te Hacı Halil adındaki bir ulu ve bilge kişiyi aynı anda Urfa'da, Gaziantep'te, Nizip'te ve Suruç'ta görenler mevcuttur. Keza bu kişinin vakit namazlarını dahi Kâbe'de eda ettiği yöre halkı tarafından nakledilir.¹⁹

Siirt/Tillo'da Gavs ul-Memduh Hazretlerinin, bazı zamanlarda cuma namazlarını aynı anda hem Tillo'da hem de Hakkari'de kıldığını bizzat görenler vardır.²⁰

Adıyaman/Kâhta'nın Menzil köyünde asrımızın büyük velilerinden merhum Şeyh Muhammed Râşit Efendi, kendisine bağlı olan müridlerine manevî yardımda bulunmak için aynı anda, hem Urfa'da, hem Elazığ'da,

¹⁶ Bilge Seyitoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 65. Ankara 1985, s. 62.

¹⁷ Bilge Seyitoğlu, *a. g. e.*, s. 144.

¹⁸ Bilge Seyitoğlu, *a. g. e.*, s. 70, 71.

¹⁹ Fehmi Anlaroğlu- *Anadolu Efsaneleri*, Onur Yayınları 1, Ankara 1968, cilt I, s. 20.

²⁰ M. Nureddin Sancar, *Tillo Evliyalari*, İstanbul 1985, s. 130.

hem Adıyaman'da hem de Ankara'da görülmüştür ki bu inanışla ilgili bölgede anlatılmakta olan menkıbeler oldukça yaygındır.²¹

Tesbit olunan bu inanç ve telâkkilerdeki olağanüstü haller ve olaylar, her iki bölgemizde de "kerâmet" kavramı içerisinde mütalaa edilmektedir. Lügatte "ikrâm" mânâsına gelen kerâmet, istilâhta mü'min ve salih bir insanda meydana gelen hariku'l-âde haller şeklinde tanımlanır. Ayrıca kerâmet, salih olmayan, tarikatla alâkası bulunmayan kişilerde de görülebilir ki buna, "sihir" veya "istidraç" adı verilmiştir.²² İslâmın hükümlerine göre keramet haktır. Nitekim: Kurân'ı Kerîm'de III. sûre-i celîlenin (Âl-i imran) 37. : XVIII. sûre-i celîlenin (Kehf) 17,18.25. : XIX. sûre-i celîlenin (Meryem) 25. ve XXVII. sûre-i celîlenin (Neml) 40. âyet-i mevcuttur. ²³ Hal böyle iken büyük sûfiler, kerâmet göstermekten daima kaçınmışlardır.

Ebû-Yezîd-i Bistâmî'ye, çok kısa bir zamanda Mekke'ye uçan birisinden bahsedilince onun: "Şeytan da bir anda doğudan batıya gider, lakin Allah ona lânet etmiştir, ayrıca kuş da havada uçar, balık ise denizde yüzer" diyerek bahsi kapattığını, ²⁴ Sehl b. Abdullah'ın ise: "kerâmet, kötü huyların iyiyeye dönmesidir" hükmünde bulunduğunu görüyoruz.²⁵ Ayrıca Ebu Yezîd Bistâmî: Bir adamı ızhâr-ı kerâmetle havada uçarken görseniz sakın aldanmayın. Ta ki onu evâmîr ve nevâhiy-i ulûhiyyeyi ne surette tatbik ettiğini, hudûd-i ilâhiyyeyi bilir ve görürseniz o zaman inanabilirsiniz" diyerek ²⁶ uçma ile ilgili inancını keramet kavramı içerisinde ortaya koyar. Bu konuda

²¹ Meryem Ünsal, 29 Yaşında, Yüksekokul Mezunu, Ankara'da ikamet eder.

²² Selçuk Eraydın, *Bazı Özellik ve İstilahtlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, s. 50.

²³ Ali Özbek, H. Karaman, A. Turgut, M. Çağrı, İ. Kafı Dönmez, S. Gümüş, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul 1982; Selçuk Eraydın, *Bazı Özellik ve İstilahtlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1981, s. 52, 53. ; Hasan Küçük, *Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, İstanbul 1976, s. 128.

²⁴ Abdalbâki Gölpinarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s. 116.

²⁵ Abdalbâki Gölpinarlı, *a. g. e.*, s. 116.

²⁶ Mahir İz, *Tasavvuf*, Rahle Yayınları, İstanbul 1969, s. 189, 190.

Hız. Mevlânâ: "Birisini bir gün içinde, yahut bir solukta Kâ'be'ye gider: bu o kadar şaşılacak birşey de değildir, keramet de değil. Kerâmet ona derler ki seni aşâğılık bir hâlden yüce bir hâle getirsin de oradan buraya, bilgisizlikten akla, cansızlıktan canlılığa sefer edesin"²⁷ diyerek, uçmanın şaşılacak bir hâl olmadığını görüşünü ortaya koymuştur.

Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde olduğu gibi, bütün bir Anadolu sùfiliginde kerâmet kavramı içerisinde yaşayan "kişioğlunun uçuşması" ile ilgili inanç ve telâkkilerin, diğer Türk zümrelerinde ve özellikle de eski Türk inançlarında da mevcut olduğunu görüyoruz. Nitekim, Altaylara ait bir menkabe zamanın hükümdarı tarafından kamış bir kulübeye kapatılan Kam Tostogoş, ateşe verilen bu kulübenin duman deliğinden uçarak canını kurtardığı tesbit edilmiştir.²⁸ Kanaa adındaki kadın şaman, Kemçik'deki Alaş ırmağı sahillerinden Altay Dağları'ndaki Kopşu ırmağı sahiline uçarak gitmiş ve oraya yerleşmiştir.²⁹ Kaçı adlı bir kam, âyin sırasında uçarak Tanrı tahtına çok yaklaşmış, bundan ötürü de kendisine "Tanrıoğlu" lakabı verilmiştir.³⁰ Yesevî'nin halifelerinden olan Baba Maçın, Yesevî'ye intisabından önce, her gün yirmidört fersahlık mesafeyi halkın gözleri önünde uçarak kat'ederdi.³¹ Yesevî'nin-Kazan Han tarafından gönderilen Sûfi Muhammed Danışmend Zernukî'yi beraberinde uçurarak bir anda Mısır'a götürdüğü tesbit edilmiştir.³² XVII. asırda Altay Türklerinin meşhur kamlarında olan Kalpas'ın, Oyrat Beyi tarafından ateşe atıldığını, Kalpas'ın buradan havalanmak istediğini, yanındaki başka bir kam arkadaşı havalanamayınca kendisinin de ateşin içinde kaldığını, ancak her iki kamın

²⁷ Mevlânâ Celaleddin, *Fihî Mâ-Fih ve Mecalis-i Seba'dan Seçmeler*, (Hazırlayan Abdülbâki Gölpınarlı) Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 55 ; Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, s. 116.

²⁸ Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 426; *Eski Türk Dini Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 101.

²⁹ Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 426;

³⁰ Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 427; *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 101.

³¹ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, s. 35.

³² M. Fuat Köprülü, *a. g. e.*, s. 38.

da yanmadıklarını görüyoruz.³³ Moğol rivayetinde Cengiz Han'ın Tebtengri Kökçe adındaki şamanı, boz atına binerek göklere çıkar, kışın dondurucu soğuklarında ise aç ve çıplak gezerdi.³⁴

Türk inanç sistemi içerisinde mevcut olup, İslâmî muhit içerisinde keramet kavramı ile gelişme ve yaşama imkânı bulan "uçma motifi", Türklerin eski millî dinlerini bırakıp İslâm Dini ile şereflenmeleri sebep teşkil eden amillerin içinde sayılabilir kanaatindeyim.

b) *Kuş Şekline Girme İle İlgili İnançlar*: Muhtelif Türk zümrelerinin inançlarında mevcut olup günümüzde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin tasavvufî hayatında yaşadığını, yahut yöre halkı tarafından yaşatılmağa çalışıldığını tespit ettiğimiz diğer bir inanış da "kuş donuna girme" motifidir.

Erzurum/Hasankale'de iki oğlu ile birlikte kaleye çıkan İbrahim Hakkı Hazretleri, kale burçlarının altından geçen 39 güvercinin kırklardan olduğunu anlayarak, oğullarına kaleden atlamalarını söyler. Bu emre itaat eden Zâkir, kaleden atlayarak güvercin haline dönüşür ve diğer güvercinlere karışıp kırklara dahil olur.³⁵ Erzurum Karayazı'daki güvercin donundaki kırklar, köy camilerinden birisinin müezzinini alarak kırklar yurduna götürürler. Güvercin donuna girip erenler arasına karıştığına inanılan sözkonusu müezzin için köyünde bir türbe yapılır.³⁶

Bugün tasavvufî hayatın dışında oluşan bir takım menkıbeler ile her iki bölgemizde de yaygın olarak yaşadığı bilinen Alanlı Memo Destanı'nda "kuş donuna girme" motifini görüyoruz. Nitekim, Bitlis yöresinde anlatılan bu efsanede, İshak ve Pabbu adındaki iki öksüz bacı, zalim üvey analarının

³³ Abdulkadir İnan, *Şamanizm*, s. 87.

³⁴ Abdulkadir İnan, *Şamanizm*, s. 87.

³⁵ Bilge Seyitoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 65, Ankara 1985, s. 60, 61; Şakir Diclehan, *Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul 1980, s. 118, 119.

³⁶ Bilge Seyitoğlu, *a. g. e.*, s. 140.

gösterdiği her türlü sıkıntı ve zorluğa sabretmeğe çalışırlar. Birgün ırmakta çullarını sele kaptıran bacılar, eve dönmekten korktukları için orada Allah'a yalvarıp birer kuş haline dönüşürler.³⁷ Alanlı Memo Destanı'nda ise: Günkız, Aykız ve Yıldız adındaki üç kız kardeş:

"Üçü de postları örtünüp keklük biçimine girdiler

Gül çeşmesinde uçtular

Botan Cizresi kentine geldiler."³⁸

ifadelerinde kuş donuna girme inancını görüyoruz.

Eski Türk hayatında, ata ruhları ile doğrudan ilişki kurup gökyüzündeki ışık âleminin mesafelerini aşarak Tanrı'ya kurbanlar sunan, yeraltı dünyasının karanlık âlemine inerek Körmös ve maiyetini muhtelif kurban ve armağanlarla memnun etmeğe çalışan kamların, bu yolculuklarına çıkmadan önce "manyak"³⁹ adı verilen cübbeler giyinip, mukaddes addedilen birtakım sembollerle donatıldıklarını tespit ediyoruz. Özellikle bu semboller arasında kamlara hareket kaabiliyeti verdiği inanan uçar hayvan motiflerine,⁴⁰ kanat şekillerine ve kuş tüylerine rastlamak mümkündür.⁴¹ Ayrıca muhtelif Türk zümrelerindeki kamların hayatta iken "kuş şekline dönüşerek" uçtukları yahut değişik hayvan suretlerine büründükleri tespit edilmiştir.⁴² Nitekim: Yaratılış Efsanesi'nde⁴³ Abakanlar'a ait Top çan menkabe-

³⁷ Celal Kayaoğlu, *Bitlisi Tanıyalım*, s. 68, 69.

³⁸ Ahmet Turan, "Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu I, Değişirme Motifi", *Millî Folklor*", Mart 5, 1990 s. 36.

³⁹ Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 436; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 29, 37.

⁴⁰ L. Sami Akalın, *Türk Folklorunda Kuşlar*, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları 191, Ankara 1993 s. 143.

⁴¹ A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 439.

⁴² Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 55, 56; Ahmet Turan, *Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu I*, s. 17.

⁴³ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981, s. 45 ; M. Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 402; W. Radlof, *Sibiryadan Seçmeler*, s. 215.

sinde⁴⁴ Ortaasya ve Avrupa mitolojilerinde⁴⁵ kuş şekline girme veya değişik hayvan suretlerine dönüşme motiflerini buluyoruz.

Kök-Türkler'de ölen kişinin ruhunun kuş veya uçabilen böcek şekline girdiğini kitabelerde, kişi hakkında söylenen "uçma barmış" (=uçup gitmiş) ifadesinden anlıyoruz.⁴⁶ Batı Türklerinde öldü anlamında "şunkar boldı" (= şahin oldu) deyimine rastlıyoruz ki bu ifade İslâmiyet'in kabulünden sonra da adı geçen Türkler tarafından kullanılmaktadır.⁴⁷ Yakutlar'da "kut"un vücuttan ayrılmasını müteakip kuş şekline dönerek "dünya ağacının" dallarına konduğunu, bazı hallerde ise muhtelif hayvan suretlerine girdiğini görüyoruz.⁴⁸ Uygurlar'ın; adam öldüren, halka eziyette bulunan, hırsızlık yapan kişilere ait ruhların, vahşi ve yırtıcı hayvanlara yahut haşarelere girdiğine dair inançları vardır.⁴⁹ Eski Türklerde, ünlü kişilerin ağaç suretine girerek canlarını saklamaları inancının yanında, muhtelif hayvan şekillerine özellikle de kuş suretine girme inancını görüyoruz.⁵⁰ Dede Korkut Hikâyelerinde Tepegöz, Oğuz Çoban'ın kanatlı bir peri kızı ile münasebeti neticesinde doğmuştur.⁵¹ Kırgızlar'ın Manas Destanı'nda Ay Çörek, düşman eline düşmemek için kuğu kuşu elbiselerini giyip havalanır ve Talas Kara Bura Çatlak dağlarından aşır Endican, Taşkent şehirleri üzerinden uçarak Kenköle gelir.⁵²

⁴⁴ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 87.

⁴⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, İstanbul 1971, cilt II. s. 327.

⁴⁶ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları 529, Ankara 1987, s. 36; M. Eröz, *a. g. e.*, s. 326.

⁴⁷ Mehmet Eröz, *Türkiyede Alevilik ve Bektaşilik*, İstanbul 1977, s. 326.

⁴⁸ M. Eröz, *a. g. e.*, s. 326.

⁴⁹ Alâaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihân-güşa I* (çev. Doç. Dr. Mürsel Öztürk) Ankara 1988, s. 120, 338.

⁵⁰ Hikmet Tanyu, "Türkler'de Ağaçla İlgili İnançlar", *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1976, s. 136.

⁵¹ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkut'un Kitabı*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 105, CCCXXIV.; A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 233.

⁵² A. İnan, *Manas Destanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 611/1000 Temel Eser Dizisi, s 117, Ankara 1985, s. 176, 177.

Tasavvufî muhit içerisinde Ahmet Yesevî'nin "turna donuna" girerek Horasan erenlerini Semerkand sınırında karşıladığını görüyoruz.⁵³ Saltuk-nâme'de Hacı Bektaş-ı Velî "güvercin", Toğan Ata ise "doğan" suretinde görülmektedir.⁵⁴ Bektaşî menkıbelerinde Hacı Bektaş-ı Velî'nin "şahin" ve "güvercin", Karacaahmet oğlu Hacı Doğrul'un "doğan", Hacim Sultan'ın ise yine "güvercin donuna" girdikleri tespit edilmiştir.⁵⁵ Vilayet-nâme'de Hünkâr Hacı Bektaş'ın "şahin donu'nda" Bedahşan'a uçtuğu ve Kutbeddin Hayder'in esir edildiği mağaradan içeri süzülerek insan şekline dönüştüğü hususu kayıtlıdır.⁵⁶

Türkler'in İslâmîyet'i kabullerinden sonra da muhtelif İslâmî muhitlerde yaşadığı görülen "kuş donuna girme" inancının yanında, kişioglunun ruhunun başka bir zamanda, başka bir kişide tecelli ettiğine dair inançlar da vardır. Nitekim, Hacı Bektaş-ı Velî'nin ruhu, Abdal Musa'nın bedeninde bu dünyaya tekrar intikâl etmiştir.⁵⁷ Sultan Şucâuddin'in henüz dünyaya gelmeden evvel Seyyid Battal Gazi olarak yaşadığı nakledilir. Muhlis Paşa'nın ölümünden on yıl sonra "sırrı"nın Aşık Paşa'da tecelli edeceğini bildirdiği ve bu halin aynı yıl gerçekleştiği görülür.⁵⁸ Şeyh Bedreddin'in babası ile dedesinin ruhlarının, bedeninde zuhur ettiğini beyan eder.⁵⁹ Ata ruhlarının başka bir insana yahut hayvana, bitkiye ve cansız herhangi bir varlığa intikâline dair inanç ve telâkkiler genellikle eski Hind Dinleri ile Budizm Dininde

⁵³ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, s. 33.

⁵⁴ Necla Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul 1975, cilt I, s. 252, 253.

⁵⁵ A. Inan, *Şamanizm*, s. 83; M. Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 401; A. Turan, "Türk Destan ve Masallarında Şekil Değiştirme Motifi", *Millî Folklor*, Ankara 1990, s. 5, s. 35; *Türk Kültür Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu I*, Ankara 1991, s. 17, 18.

⁵⁶ Abdulbaki Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, İstanbul 1958, s. 10, 13.

⁵⁷ A. Yaşar Ocak, "Bektaşî Menâkıb-nâmelerinde Tenasüh (REINCARNATION, METEMPSYCOSE) İnancı", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1982, cilt IV, s. 399.

⁵⁸ A. Yaşar Ocak, *a. g. e.*, s. 399, 402, 404.

⁵⁹ Abdulbaki Gölpınarlı, *Şeyh Bedreddin Menakıbı*, İstanbul 1967, s. 8.

görülmektedir.⁶⁰ Bu inancın menşeyini Totemizm'e dayandıranlar da mevcuttur.⁶¹ A. İNAN, "Kuş suretine girme" inancının kaynağının Şamanizm'deki "ije kil" ve "arvak" inançlarına dayandığını, bu inancın İslâm meşayihinin menkıbelerine muhtelif şekillerde girerek günümüze kadar yaşadığını, dolayısıyla Anadolu Türkmen dervişlerinden Geyikli Baba'nın geyiklerle birlikte yürümesini ve onlara binmesini, Hacı Bektaş-ı Velî'nin "şahin donu"na girerek uçup gitmesini, Hacı Doğrul'un "doğan kuşu" suretine bürünmesini "ija kil" ve "arvak" inancına dayandığını ifade etmektedir.⁶²

Eski Türk inançlarında "atalar ruhu" ile irtibatlı görülen "uçma", "aynı anda muhtelif yerlerde görünme", "kuş suretine girme" inanç ve pratiklerinde amaç, kişiöğlunun her türlü dert ve hastalıklarına çözüm bulmak, çare olmak; yurdu, obayı, aşireti hatta bir ili, kötü ruhların yapabileceği muhtelif kötülüklerden korumak, kişileri güçlü, sağlıklı ve kudretli kılmak inanç ve telâkkilerine yönelikti. İslâmî devirde ise sözkonusu inanç ve pratikler kişiöğlunun, kuvvet, kudret, olgunluk ve ermişliğine dayalı olarak yine her türlü kötülüklerden sakındırma, iyiye, güzele ve doğru olana yönlendirme gayelerinin yanında, tekke ve tarikat muhitine yeni girmiş müridi, "söz" ile değil bizzat "hâl" ile tarikata ısındırma amacına yönelmiştir. Dilimizde "don değiştirme", "dona girme" ve "sır" olarak ifade edilen tenasüh inancı ise, kişinin ölümünden sonra ruhun başka bir varlığın kalıbına girerek varlığını sürdürmektedir.⁶³ Dünyanın muhtelif ülkelerinde değişik yapı ve anlayışlar içerisinde görülen bu inançlar, eski Türk inanç sisteminde de "ata ruhlarına" bağlı bir inanç olarak günümüze kadar uzanan derin izler bırakmıştır.

⁶⁰ A. Yaşar Ocak, *a. g. e.*, s. 397.

⁶¹ Mehmet Eröz, *a. g. e.*, s. 396, 397.

⁶² Abdulkadir İnan, *Şamanizm*, s. 82, 83.

⁶³ A. Yaşar Ocak, *a. g. e.*, s. 397, 405, 406.

B) AYİN/SEMA İLE İLGİLİ İNANÇLAR

Mevleviler'de "sema", Rıfâ'îler'de ve Sa'diler'de "zıkr-i kıyam", Kadiri'lerde "devran", Nakşbendi'lerde "hatm-i Hâcegân", "Halvetiler'de "darb-ı esmâ", Yesevîler'de ise "zıkr-i erre"⁶⁴ adı verilen ve her tarikatın tekke ve dergâhlarında o tarikatın kendisine mahsus usul ve esaslarıyla icra edilen merasimleri vardır. Bu merasimlerin icrası esnasında, her tarikatta olmamakla beraber bir kısım dervişlerin keramet adı altında bir takım olağanüstü hal, hareket ve davranışları sergiledikleri görülür.

Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinde Erzurum yöresindeki Kanlı Dede türbesinin bulunduğu mekânda, yaklaşık elli araba yükü odunun yakılarak büyük bir ateş yığınının oluşturulduğuna, ateşin çevresinde davul, def ve kudüm çalarak ayin yapan dervişlerin o cehennemi ateşe girip tevhid ettiklerine işaret eder.⁶⁵

Siirt/Tillo'da Gavs ul-Memduh Hazretleri, daha önceki zikir meclislerinde torunu Şeyh İshak'ın vurup-çaldığı "halliyat'ı" alır, o zamana kadar duyulmamış cazip makamları çalıp-vurmağa başlar.⁶⁶ Keza, Gavs ul-Memduh Hazretlerinin defnedilmesi sırasında yörede o güne kadar görülmemiş üç dervişin geldikleri, anlaşılmaz lisân ile deflere vurup kasideler söyledikleri, tekkede üç gün kalıp ortadan kayboldukları hususu, yöreye ait menkıbeler arasında zikredilir.⁶⁷

Elazığ, Malatya, Diyarbakır ve özellikle de Urfa yöresinde yaygın olduğu bilinen tarikatlarda, bazı tarikat mensuplarının, ayin esnasında def/çalpare/elbane çalarak vecde geldikleri, şeyh tarafından duası yapılarak verilen "kemik şişini" gelişi-güzel vücutlarına sapladıkları tesbit edilmiştir.⁶⁸ A.

⁶⁴ Mahir İz, *Tasavvuf*, s. 127, 1330, 131 ; Selçuk Eraydın, *Bazı Özellik ve İstılahlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yayınları İstanbul 1981, s. 64.

⁶⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Üçdal Neşriyat İstanbul 1966, cilt I-II, s. 495.

⁶⁶ M. Nureddin Sancar, *Tillo Evliyalari*, s. 126, 127.

⁶⁷ M. Nureddin Sancar, *a. g. e.*, s. 128.

⁶⁸ Rıfat Araz, *Harput Evliyalari*, s. 152, 153.

Gölpınarlı, kadirîler'de de Rifailer kadar olmamakla beraber "ateşle oynamak", "kızgın fırına girmek", "şiş saplamak" gibi "burhan göstermek" (=kesin delil) denilen acaip hallerin mevcut olduğunu haber vermiştir.⁶⁹ Rifailer'de Ahmed'ür-Rifâ'i'den sonra ateşte kızartılmış şişleri yalamak, ateşle oynamak, ateşle kızartılmış saçtan yapılmış serpuşu başlarına geçirmek, yanaklarına, omuz başlarına şiş saplamak, kılıç üzerinde durmak, akrep, yılan gibi zehirli hayvanlarla oynamak gibi "burhan" adı verilen adetler vardır.⁷⁰

Eski Türk hayatında da dinî merasimleri bizzat uygulayan kam (şaman)ların mesleğe girişleri sırasında kendilerinden geçecek derecede titremeleri, dış dünya ile ilgi ve irtibatlarını kesmeleri, dönüp sıçramaları ve ter-kan içinde yere yuvarlanmaları: bu sırada ellerine geçen bıçak, iğne, kızgın demir, hâтта balta gibi bazı aletleri kendilerine zarar gelmeden yutmaları ve yuttuklarını tekrar geri çıkarmaları gibi ayin sırasında san'at ve kudretlerini ortaya koyan bir takım pratikleri tesbit olunmuştur.⁷¹ Bu ayinler sırasında mukaddes addedilen kam davulu da bulunurdu.⁷² Nitekim, Kazaklar'da baksılar'ın ayin sırasında ateşte kızarmış demiri tuttukları, bu demiri yaladıkları, çıplak ayakla kızgın demirin üzerinde yürüdükleri ve yanan ayaklarından cızırtıların duyulduğu, büyük iğneleri vücutlarına batırıp çıkardıkları tesbit edilmiştir.⁷³

Malov tarafından tavsif edilen Doğu Türkistan ayinlerinde: tef ve davul çalındığı, etrafta mumların yandığı, boynuna , gözüne bıçağını soktuğu, hançerle hastaya vurduğu, ateş içerisinde kızgın bir demir parçası alarak dili ile yaladığı, bütün bu hareket ve davranışlarıyla herkesi dehşette bıraktığı anlaşılmıştır.⁷⁴

⁶⁹ Abdalbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 193.

⁷⁰ Abdalbaki Gölpınarlı, *a. g. e.*, s. 196.

⁷¹ W. Radlof, *Sibiryadan (Seçmeler)* s. 233.

⁷² W. Radlof, *a. g. e.* s. 234, 235.

⁷³ Abdulkadir İnan, *Şamanizm*, s. 111, 112; W. Radlof, *a. g. e.*, s. 292.

⁷⁴ Abdulkadir İnan, *Şamanizm*, s. 112.

Kırgızlar'ın ve Batı Türkleri'nin kam ayinlerinde, ateş yakıldığı, davul ile "çang" adı verilen musiki aleti çalınıp döne döne cezbe haline gelindiğini Çin ve Bizans tarihçileri ile Gardizî haber vermektedir.⁷⁵

VI.-IX.asırdan beri, Kök-Türk ve Tabgaç kamlarının ayinlerinde bilinen en açık hususiyetlerden birisi dönerek yapılan "raks'dır". Buddhist devrinde "tengridem oyun" (=semavi raks) dîni bir ayin olarak telâkki edilmiştir.⁷⁶

Türkler'in İslâmîyeti kabullerinden sonra, sema/ayin ile ilgili farklı görüş ve düşünceler çıkmıştır. Kâtip Çelebi, ayinin İslâmîyette yerinin bulunmadığını ileri sürerek, konuyu İslâmîyete dayandıranları şiddetle tenkit eder.⁷⁷ Abdulkâfi Gölpinarlı, mutasavvıfların zikirle alakalı olduğunu ileri sürdükleri ayetlerin anlamlarını tefsirlere dayanarak açıkladıktan sonra: "Kur'an'da halka halinde oturup, yahut ayakta tekrarlamak anlamında zikir yoktur" der.⁷⁸ Şeyhu'l İslâm Ebu's-Suûd: sema'nın hürmetinde (=haram olduğunda) ihtilaf vardır. Baş, el, bel ve ayak hareketleriyle yapılan sema, raks olur ki ittifakla haramdır" görüşünü ileri sürer.⁷⁹ A. İnan, ayinlerde ortaya konan bazı kerametlerle ilgili olarak: "İslâm şeyh ve dervişlerinin menkıbelerine benzeyen menkıbeler (Altayca "yürüm'ler) kamlar hakkında da söylenir. Bunlardan bazıları, cahil Müslümanlar arasında şeyhler ve dervişler söylenen menkıbe ve efsanelerden farksızdırlar. "Ateşe atılmışlar yanmamış", "kuş suretine girip uçmuş", "iki rakip şaman boğa suretine girip kavga etmişler" gibi misâlleri verdikten sonra, bu inanç ve pratiklerin başlangıçtaki inançlardan kaynaklandığına işaret eder.⁸⁰

Ancak, büyük sûfilerden Eşrefoğlu Rûmî, sema hakkındaki görüş ve inanışında: "Bizim sözünü ettiğimiz sema öyle bir semadır ki, onu yapan

⁷⁵ Emel Esin, *İslâmîyetten Önceki Türk Tarihi ve İslâma Giriş*, (Türk Kültürü El Kitabı II. cilt 1/B'den ayrı basım) Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 98.

⁷⁶ Emel Esin, *a. g. e.*, s. 178.

⁷⁷ Mahir İz, *Tasavvuf*, s. 131.

⁷⁸ A. Gölpinarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 34.

⁷⁹ Selçuk Eraydın, *Bazı Özellik ve İstihlalarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, s. 67.

⁸⁰ Abdulkadir İnan, *Şamanizm*, s. 86, 87.

kimse ateşe düşse yanmaz, suya dalsa batmaz, havaya kalksa uçar... Sofilere böyle haller sık sık vaki olur.Kadın veya erkek olsun bir çok sofî sema yaparken havaya kalkıp kuş gibi uçuverir"⁸¹ ifadelerinden sonra sözlerine devamla: "Zikir ve sema sonradan icad olmuştur, o yüzden bid'attir, bütün bid'atler haramdır diyecek cür'eti bile göstermişlerdi."diyerek semanın mübah olduğu görüşünü şiddetle savunur.⁸² İmam Kuşeyrî, "er-Rûm" sûresinin "15. ayetinden" hareketle, semanın mübah olduğunu ifade eder. Malik b. Enes, İbn Süreyc, İmam Şafîî, Aziz Mahmut Hüdâyî, Zünnûn Mısrî, Cüneyd Bağdadî, İsmail Hakkı Bursevî gibi bir kısım ulemâ ve sûfiler, semanın mübah olduğu görüşünde birleşirler.⁸³

Kökü eski devirlere dayanan ayin: Fetişizm, Budizm, gibi en eski dinlerde, keza Frikler'de çalgılarla icra edilen ibadet şekilleri olarak tesbit edilmiştir. Eski Yunan'da yapılan Baküs ayini de aynı tesbit içerisindedir.⁸⁴

Semanın kaynağı İslâmîyete mi dayanıyor? Yoksa eski Türk hayatındaki kam ayinlerinin yapı ve fonksiyonları değişmiş haliyle günümüzde devam eden şekilleri midir? soru ve tartışmaları, geçmişte olduğu gibi, bugün de devam etmektedir. Ancak, şurası bir gerçektir ki sema/ayin, başlangıçtan bugüne kadar Türk hayatında varolagelmiş, bir kısım eski inanç ve telâkkileri de yapısında barındıran kamların gösterdiği bir kısım olağanüstü olaylarla, bir kısım dervişlerin "burhan"adı altında gösterdikleri hareket ve davranışların, ne İslâmîyet'le ne de İslâmîyet'te var olduğuna inandığımız "keramet" kavramıyla alâkasının olmadığı kanaatindeyiz.

Ali Sümer, sema'nın menşeyini Ortaasya Türk rakslarına dayandırır ki⁸⁵ bizim de görüş ve düşüncemiz budur.

⁸¹ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, (çev. Yaman Arıkan) İstanbul 1977, s. 373.

⁸² Eşrefoğlu Rûmî, *a. g. e.*, s. 377.

⁸³ Mahir İz, *Tasavvuf*, Rahle Yayınları, İstanbul 1969, s. 132-137.

⁸⁴ Mahir İz, *Tasavvuf*, Rahle Yayınları, İstanbul 1969, s. 127.

⁸⁵ Ali Sümer, *Anadolu'da Türk Öncüsü Hacı Bektaş Velî*, Ankara 1970, s. 16.

C) AĞAÇLA İLGİLİ İNANÇLAR

Eski Türk hayatında "yer-suhv'lar" dan olup ⁸⁶ koruyuculuk, kurtarıcılık, bolluk ve bereket ⁸⁷ unsurlarını yapısında taşıyan ve mukaddes bir iye olarak addedilen ağaç, ⁸⁸ inanca dayanan bu önemini bir kısım değişikliklerle günümüze kadar devam ettirmiştir. Zaman ve mekân içinde ağaç, çocuk doğuran ana olmuş, bazen kısır kadınların, çaresizlerin ve dilek sahiplerinin umut kapısı haline gelmiş, bazen yapısındaki koruyuculuk ve kurtarıcılık unsurları ile kamların mukaddes اساسı olup aşireti, obayı hâtta bütün bir il'i kötü ruhların fenalıklarından muhafaza etmiş, bazen kuru iken yeşermiş, bazen ulu ve bilge kişilerin elinde yerden su çıkmasına vesile olmuş, bazen de evliya menkıbelerine kadar girmiş, keramet kavramı içerisinde seli durdurmuş, dağı yarmış, tahta kılıç olup mukaddes vatandan düşmanı temizleme görevini üstlenmiştir.

Ağacın kutsallığına ait sözkonusu inanç ve telakkiler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun içtimaî hayatında olduğu gibi, tasavvufî hayatında da kendisini gösterir. Nitekim, Evliya Çelebi, Erzurum ili'ne ait bilgiler aktarırken, marifet ehli olan Siyâmi Dede'nin, celladın elinden suçsuz bir kaç kişiyi kurtardığı, bilâhare asıl suçluları bularak tahta kılıç ile vurup öldürdüğünü kaydeder. ⁸⁹ Erzurum yöresinde bazı kerâmetleriyle şöhret bulan Çoban Dede, elindeki asa ile sel sularını yarıp geçer, kendi adı ile anılan Çoban Köprüsü'nün temelindeki eksik taşları bulup, اساسı ile yeri işaretleyerek köprünün tamamlanmasına yardımcı olur. ⁹⁰ Çoban Dede'nin

⁸⁶ A. İnan, *Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri 9*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 203-205b

⁸⁷ A. İnan, *Şamanizm*, s. 63 vd.

⁸⁸ Abdulkadir İnan, *Şamanizm*, s. 62, 63.

⁸⁹ Müjgan Cunbur, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Fırat Havzası Folklor ve Etnografyası ile İlgili Hususlar", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Elazığ 1985, s. 48.

⁹⁰ Bilge Seyitoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 65, Ankara 1985, s. 106.

asasını vurduğu yerden su çıkardığına, türbenin çevresinde bulunan kavak ağaçlarının onun asısından yeşererek çoğaldığına dair bazı inanç ve telâkkiler, Çoban Dede'ye atfedilen menkıbeler arasındadır.⁹¹ Erzurum'un il, ilçe ve köylerinde yapılan araştırmalara göre, yörede ardıç, çam, ceviz, söğüt ve kavak ağaçlarının mukaddes addedildiğini görüyoruz.⁹² Adı geçen ağaçları kesen yahut kesilmesine vesile olan kişilerin başından dert ve belanın eksik olmayacağı inancı oldukça kuvvetlidir.⁹³

Tercan'ın Beğendik (Vartik) köyünde, Üzerlik Baba türbesinin çevresinde bulunan ağaçların kutsallığına inanılmaktadır. Bu ağaçlardan kesip götürenin mağdur olacağı, çocuklarının öleceği, başına felaketlerin geleceği, inancı yaygındır.⁹⁴ Benzer inançlar Tezcan'daki Köroğlu kayalıklarındaki Livağa yatırındaki ağaçlar için de geçerlidir. Abdurrahman Küçük, buradaki kurumuş ve yerlere dökülmüş ağaçların bile alınmadığına işaret eder.⁹⁵ Erzincan'ın merkeze bağlı Binkoç köyündeki Sultan Seydi (Sultan Seyit) türbesinin çevresinde bulunan çok sayıdaki ardıç ağaçlarının, Müslüman Türk askerleri oldukları inancı ile kesilmediklerini görüyoruz.⁹⁶

Güneydoğu Anadolu Türkmenleri arasında kutsal bir ziyaretgâh olarak bilinen Boz Geyikli'nin Yesevî soyundan geldiğine, Hacı Bektaş-ı Velî'nin irşadı ile olgunlaştığına inanılır. Boz Geyikli ile ilgili bir menkıbe: Boz Geyikli'nin çöven (=asa) ini güneye fırlattığını, asanın bugünkü türbenin bulunduğu yere düştüğünü, asayı kimsenin yerinden kaldıramadığını, Mavalı

⁹¹ Bilge Seyitoğlu, *a. g. e.*, s. 111-113.

⁹² Zeki Başar, *İçtimai Adetlerimiz-Inançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 222, Ankara 1972, s. 39-40.

⁹³ Bilge Seyitoğlu, *a. g. e.*, s. 50-51.

⁹⁴ Abdurrahman Küçük, "Tercan ve Çevresinde Adak Yerleri ve İlgili İnançlar", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, cilt IV. s. 322, 324; "Erzincan ve Çevresindeki Halk İnanışlarına Toplu Bakış" *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi Ankara 1987 cilt I s. 243.

⁹⁵ Abdurrahman Küçük, *a. g. e.*, s. 322, 324.

⁹⁶ Nurettin Albayrak, *Folklorumuz ve Erzincan*, Erzincan 1983, s. 143.

aşiretinin asayı develerle yerinden çekmek istedikleri halde çekemediklerini, develerinin belinin kırıldığını, nihayet Boz Geyikli'nin bizzat gelerek asasını yerden aldığını ve o aşiretin ulusu olduğunu görüyoruz. Boz Geyikli'nin asası Nurhak Dağı'nı da yardığından ötürü, Hacı Bektaş-ı Velî bu şeyhi, Boz Geyikli (= Bişiri) de halkı irşâd etmekle görevlendirir.⁹⁷

Gaziantep'de Sacır suyu'nun sağ kıyısında medfun Dermanlı Dede, yörede özellikle çocuğu olmayan yahut da olduğu halde yaşamayan kadınların ziyâretgâhıdır. Ziyâretten sonra türbenin kuzeyinde bulunan ve yöre halkınca kutsallığına inanılan nar ağaçlarının dallarına sembolik salıncaklar, çöpten, bezden yapılmış bebekler, renkli kumaş yahut iplik parçaları bağlanır.⁹⁸ Bu inanç ve pratiklerinin aynısını Harput'a yaklaşık (4 km) mesafedeki Güneyçayır köyündeki Muzdafır (=Muzaffer) Baba yatırındaki alıç ağacında bizzat gördük ve fotoğraflarıyla da tesbit ettik.⁹⁹ Kutsal ağaçlara bez bağlama inancı Hakkârî ve yöresinde de mevcuttur.

Siirt'te Kız Evliya tepesindeki kayın ağaçlarına dokunulmaz. Onların kutsal olduklarına inanılır, ziyâret edilir ve bez bağlanır. Diyarbakır'da Sin ve Sidaş türbelerinin çevresindeki ağaçlar, Elazığ'da, Keban'da, Tunceli'de ve Adıyaman'da ardıç ve meşe ağaçları mukaddes addedilir.¹⁰⁰ Diyarbakır'da

⁹⁷ Ali Rıza Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları* (hazırlayan Sabahat Emir) Kültür Bakanlığı Yayınları, 256, Ankara 1977, cilt 1, s. 33, 34.

⁹⁸ Cemil Cahit Güzelbey, "Gaziantep'te Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnançlar", *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1981/2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1982, s. 20-21.

⁹⁹ Rıfat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, (Doktora Tezi) Ankara 1992. İlgili bölümler.

¹⁰⁰ Ali Şafak, *Hakkârî ve Civarında Halkın Dîni ve Ahlâkî Yaşayışı Üzerine Bir Araştırma*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı Kütüphanesi, 9458/1, s. 163.

¹⁰¹ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1990, s. 47. ; A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Ankara 1983, s. 90; Ahmet Buran, "Fırat Havzasında Eski Türk Gelenek ve Göreneklere", *Fırat Havzası Folklor ve Etnoğrafya Sempozyumu*, Elazığ 1985, s. 40-41.

Sultan Şeyhmuza, seyr-u sülûktaki kırkıncısı gününde, elindeki incir ağacından yapılmış asasını yere saplar, asa yeşererek incir ağacı olur.¹⁰²

Malatya'ya bağlı Onan köyünde, Sakız Dede ve Onar Dede adı ile bilinen iki türbenin yakınında kurumuş koca bir ağacın, yöre halkınca kutsal sayıldığını, gövdesinden çıkarılan kurumuş yongalar ile hayvanlara ilaç yapıldığını görüyoruz.¹⁰³

Bütün bu inanç ve pratiklerde, ağaç, başlangıçtaki koruyuculuk, kurtarıcılık ve bereket unsurlarını yapısında taşımaya devam eden kutsal bir iye mevkiindedir. Ancak bu koruyucu iyenin, İslâmî devirdeki yapı ve fonksiyonları, eski Türk hayatındaki kadar belirgin değildir. Nitekim, Oğuz gâzilerinin, eski Türk kâhinlerini ağaçtan yapılmış kopuzlarını kutsal saydıklarını görüyoruz.¹⁰⁴ Özbekler'de Hocant şehri yakınında "Evliya tirek" (=Evliya kavak) adı ile anılan kutsal bir ağaç vardır ki çocuğu olmayan kadınların ağacı ziyaret ettikleri, dualarını yaparak dallarına paçavralar bağladıkları bilinmektedir. Keza buradaki çınar ağacının da kutsal olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁵ XI. asrın tarihçilerinden Gardizî, Kırgızlar'ın bazı hayvanları mukaddes addetmelerinin yanında, güzel olan ağaçları takdis ettiklerini bildirmiştir.¹⁰⁶ Benzer inançlar Başkurtlar'da ve Karluk Türklerinde de tesbit olunmuştur.¹⁰⁷ Altaylı Sagay, Kaç, Sor ve Televüt gibi Türk uluslarının ayinlerinde mutlaka kayın ağacı mevcuttu.¹⁰⁸ Beltirler'in Sagaylar'ın, gök ve dağ kurbanı ayinlerini mukaddes addedilen kayın

¹⁰² Şevket Beysanoğlu, "Diyarbakır ve Çevresi Halk Hekimliğinde Yatırlar", *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1981/2, Ankara 1982, s. 7, 8.

¹⁰³ Yaşar Kalafat, *a. g. e.*, s. 47.

¹⁰⁴ A. İnan, "Türk Destanları", *Türk Dünyası El Kitabı*, 1976, s. 383.

¹⁰⁵ A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 468; Hikmet Tanyu, "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar", *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1976, s. 132.

¹⁰⁶ A. İnan, *Şamanizm*, s. 8.

¹⁰⁷ A. İnan, *Şamanizm*, s. 10.

¹⁰⁸ A. İnan, *Şamanizm* s. 64; *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 39.

ağaçlarının altında yaptıklarını, Yakutlar'ın ise Kara çam ağacını kutlu saydıklarını görüyoruz.¹⁰⁹ Oğuz destanlarının tedkikinde, Kıpçak boyunun menşeinin, ağaçtan türeme inanç ve telâkkisine dayandığı görülür.¹¹⁰ Manas Destanında, Kanıkey Hatun, Manas'ın tabutunun altına ardıç ağacının küllerini döktürür.¹¹¹ Ural-Altay halklarının, dünyanın yaratılışı hakkındaki mitolojilerinde, Kayra Kan'ın yerden dokuz dallı bir ağaç yeşertip her dalında bir kişiyi yarattığını tesbit ediyoruz.¹¹² Dede Korkut Hikâyeleri'nde Salur Kazan'ın oğlu Uruz'un ağaca dönerek hitap ettiği sözler, Altay'lı şamanistlerin mukaddes ağaçlarına söyledikleri ilahîlerden farksız gibidir.¹¹³ Urenha Türkleri, Budist oldukları halde mabetlerinin önündeki ağaçlara paçavra bağlayarak en eski inançlarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Altay, Yenisey, Beltir Türkleri, dağ kurbanı ile alâkalı merasimlerini kayın ağaçlarını altında yaparlardı. Semerkant yöresindeki "Çoban Ata" tepesinde yapılan dinî merasimden sonra, ağaçlara paçavralar bağlandığı tesbit olunmuştur.¹¹⁴

Günümüzde ağaçlara, evliyâ türbelerine, yatırların ve mukaddes bilinen ulu kişilerin mezarlarına nezir olarak paçavra bağlamak, başlangıçtaki inançların en iptidâî şekilleridir. Kansız kurban niteliği taşıyan bu nezirlerin sözkonusu yerlere adanmasındaki amaç ve inanç, merhametli ve koruyucu olan "yer-su" ruhlarını memnun etmek, onların hoşnutluğunu kazanmaktır.¹¹⁵

Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun içtimaî hayatında yaşadığı gibi bütün bir Anadolu'da, hâтта Anadolu dışındaki Türk İlleri'nde de varlığını devam ettiren türbe, yatır ve kutlu ağaçlara bez bağlama pratiği ile

¹⁰⁹ A. İnan, *Şamanizm*, s. 64.

¹¹⁰ A. İnan, *Şamanizm*, s. 65.

¹¹¹ A. İnan, *Manas Destanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 611, Ankara 1985 s. 153.

¹¹² W. Radlof, *Sibiryadan (Seçmeler)*, s. 216.

¹¹³ A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 468, 469.

¹¹⁴ Hikmet Tanyu, "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1976, s. 132; A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 467.

¹¹⁵ A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 472.

bazı ulu ve bilge kişilerin ruhlarından istimdat istenmesi inancının temeli, başlangıçtaki Türk İnanç Sistemi'ne dayanmaktadır. Ancak bu inanç ve pratikler, zaman ve mekân içinde yapı ve fonksiyonları kısmen değişmiş inanç şekilleridir.¹¹⁶

D) DAĞ, TEPE, TAŞ, KAYA İLE İLGİLİ İNANÇLAR:

Eski Türk İnanç Sistemi'nde dağlar, "yer-su" ruhlarının en önemli mümessili olarak telâkki edilmiştir¹¹⁷ Muhtelif Türk zümrelerinin ayinlerinde dağ ve tepe gibi yüksekliklerin önemli ve mukaddes birer mekân olarak seçildiğini, bu inançların zaman içinde bir takım dinî kalıplara girdiğini, yapı ve fonksiyon değişikliğine uğrayarak günümüze kadar varlığını sürdürdüğünü görüyoruz.

Bulgar Dağı yörüklerinde, Toroslar'ın sivrilmiş tepeleri kutsal addedilmiş ve her bir tepeye "dede" ünvanlı adlar takılmıştır.¹¹⁸ Doğu Anadolu'da yüksek dağların uçlarına, asırlık ağaçlara, bir kaynaktan doğup akan sayısız pınarlara saygı gösterildiğini, bunlara "gerçekler ve erenler durağı" denildiğini anlıyoruz.¹¹⁹

Harput'ta ulu dağlar kutsallaştırılmış tepeler mevcuttur. Muzaffer Baba Tepesi, Ankuzu dağı, Safdil Tepesi, Ziyâret tepesi, Karcıktepesi gibi.¹²⁰ Bugün bu dağ ve tepelerin bazılarının üzerinde ziyâret edilen türbe ve

¹¹⁶ A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 472.

¹¹⁷ A. İnan, *Şamanizm*, s. 48; *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 31; İbrahim Kafesoğlu, "Kültür ve Teşkilat" *Türk Dünyası El Kitabı*, s. 771.

¹¹⁸ Ali Rıza Yalman (Yalkın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, I, s. 273.

¹¹⁹ M. Şerif Fırat, *Doğu Illeri ve Varto Tarihi*, Kardeş, Matbaası, Ankara 1970, s. 249, 250.

¹²⁰ Rıfat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Ankara 1992, ilgili bölümler; Ahmet Buran, "Fırat Havzasında Eski Türk Gelenek ve Görenekleri", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Elazığ 1985, s. 36, 37; Müjgan Cunbur, "Fırat Havzası Etnografyasında Anadolu Gazilerinin Yeri" *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Elazığ 1989, s. 81.

yatırlar vardır ki, dağlara ve tepelere atfedilen kutsiyetin sebebi bu kutsal mekânlara bağlanır. Ancak bir kısım dağ ve tepelerin başında bir kaç alıç yahut ardıç ağaçlarından başka herhangi bir türbe veya yatıra rastlanmaz. Muzaffer Baba tepesi gibi. Dolayısıyla sözkonusu bazı dağ ve tepelere ait inançlar, başlangıçta ki inançların devamı niteliğindedir. Harput'taki bu inançlar, küçük farklılıklarla Erzurum yöresindeki Dumlu Baba, Hasan Baba, Çoban Dede, Ak Baba, Güzel Baba, Sarı Baba, Kuzucan Baba ve Parmaksız Sarı Baba gibi dağ ve tepeler:¹²¹ Diyarbakır yöresinde Ali tepesi, Tunceli'de Munzur Baba, Kars/Arpaçay'da Keloğlan tepeleri için de geçerlidir.¹²²

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, kutsal dağ ve tepelerle alâkali inançların yanında, kaya ve taşlarla ilgili inançlar da mevcuttur. Nitekim, Elazığ'da üç ayrı yerde tesbit ettiğimiz üç adet delikli taş vardır ki bu taşların içerisinden belirli günlerde, belli sayıda bazı usul ve esaslarla geçilmesi ve uygun duvarına taş yapıştırılması halinde, dileklerin kabul olacağına, hastalıkların geçeceğine ve dertlerin sona ereceğine inanılır.¹²³ Ayrıca Harput yöresinde "sabır taşı" adı ile bilinen yumurta büyüklüğündeki bir taşa, tahammül edilmez derecedeki dertler, acı ve ızdırap dolu sırlar ve bunların sebepleri anlatılır ki, bu taşın çatlaması halinde o kişinin sabır ve direnç kazanacağı inancı mevcuttur.¹²⁴

Diyarbakır'da Sultan Şeyhmus'un, kırk günlük seyr u sülûk'u sırasında oturarak ibadet ettiği taşın, hergün bir arşın boyunda aşağı indiği ve kırkinci günün sonunda Sultan Şeyhmus'la konuştuğu tesbit edilmiştir.¹²⁵

Gaziantep'te Sacır vadisindeki tepede medfun Değirmenli/Dermanlı Dede'ye, bu tepedeki büyük bir kaya parçasının hamur gibi yumuşatarak

¹²¹ Yaşar Kalafat, *a. g. e.* s. 35.

¹²² Bahaeddin Ögel, H. D. Yıldız, M. F. Kırzioğlu, M. Eröz, B. Kodaman, M. Abdulhaluk Çay, *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara 1989, s. 90-91.

¹²³ Rıfat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Ankara 1992, ilgili bölüm.

¹²⁴ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 37.

¹²⁵ Şevket Beysanoğlu, "Diyarbakır ve Çevresi Halk Hekimliğinde Yatırlar", *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1981/2. Ankara 1982, s. 7, 8.

delinip yol verdiğini: yörede mukaddes addedilen suda kirli eşya ve çamaşır yıkayan bir kadının ise yıkadıkları ile birlikte taş kesildiğini görüyoruz.¹²⁶

Erzurum yöresinde Dumlu Baba türbesinin çevresindeki irili ufaklı taşlar, kutsal sayılır. Ziyaretçiler tarafından toplanan bu taşlar çocuğu olmayan kadınlara içirilir.¹²⁷ Erzurum'un Şıhlar köyünde Ellez Dede'nin mezarının başındaki taşın, savaş zamanlarının haricinde her zaman terlediği tesbit edilmiştir.¹²⁸

Elazığ'ın Şün köyünde, eski eser niteliği taşıyan ve yöre halkı tarafından kutsallaştırılan "Koç Baba" adlı mezar taşının, uğur ve bereket getireceği inancı ile her sabah bir evin önüne nakledildiğini görüyoruz.¹²⁹ Harput'a bağlı Haciseli köyünde Urartu dönemine ait bir kaya mezarı, yatır inancı ile kutsallaştırılmıştır. Mazgirt ve Palu kalelerinde de rastlanan aynı kaya mezarları, aynı inanç ve telâkkilerle kutsal addedilir.¹³⁰

Koç/koyun heykeli mezartaşı dikme inanç ve geleneğinin Kars, Iğdır, Bingöl ve Van İlleri başta olmak üzere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun diğer illerinde de hâlâ yaşamakta olduğu anlaşılmıştır.¹³¹

Güneyde Türkmenlerin önemli bir ziyâret mekânı olan Yel Baba türbesinin çevresindeki taşların, kudsiyetine o derece inanılmıştır ki bu taşları okuyup-üfleyip birbirisinin üzerine koyanların dileklerinin gerçekleşeceği, buradaki höyük'ün taşlanması halinde, düşmanı olanların, düşmanlarından kendilerine zarar gelmeyeceği, türbe içerisindeki delikli taşta, romatizmalı uzuvların sürülmesi ile hastanın şifa bulacağı, çevredeki kireçli taşlardan türbeye bakılarak bir kaç adet yenilmesi halinde bunun, iç

¹²⁶ Cahit Cemil Güzelbey, *Gaziantep Evliyaları*, Gaziantep 1964, s. 30-31.

¹²⁷ Bilge Seyitoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, s. 48.

¹²⁸ Bilge Seyitoğlu, *a. g. e.*, s. 51.

¹²⁹ Recep Yıldırım, "Elazığ Yöresinde Halkın Eski Eserler Hakkındaki İnançları", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Elazığ 1985, s. 387.

¹³⁰ Recep Yıldırım, *a. g. e.*, s. 387.

¹³¹ Bahaeddin Ögel, H. D. Yıldız, M.F. Kırzioğlu, M. Eröz, B. Kodaman, Abdulhaluk Çay, *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara 1989, s. 125 vd.

hastalıklarına iyi geleceği, delikli taşların hamayıl gibi göğüse takılması ile bu kişinin sıhhat ve kuvvet bulacağı, inançları mevcuttur.¹³²

Muş/Varto'nun Köşker köyünde bulunan ve şehit erenlerinden olduğu bilinen Köşker Baba, ziyaret edildikten sonra, dertliler, hastalar ve her türlü dilek sahipleri, arzu ve isteklerini bu ermiş kişinin mezar taşına, taşı öperek söyler ve dua ederler.¹³³

Urfa'da Nebi Efendi'nin mezarından belirli usul ve esaslarla alınıp, belli bir zaman sonra tekrar yerine bırakılan taşlar, mukaddes sayılmaktadır. Yöre halkı bu inanç ve pratiğin yerine getirilmesi ile dileklerinin kabul göreceğine inanır.¹³⁴

Erzurum'da Kozan'da ve bir kısım doğu il ve ilçelerin taşla ilgili "yemin etme" şekillerine rastlanılmıştır.¹³⁵ Bektaşilik'te önemli bir yeri olan "teslim taşı" ve bu taşla ilgili inançlar¹³⁶. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaygın olan Kadirî tarikatı mensuplarında da mevcuttur.¹³⁷

Araştırma yaptığımız her iki bölgemizin içtimâf ve tasavvufî hayatında dağ, taş, ve kayalara ait sözkonusu inanç ve pratiklerde, taşın kullanım alanlarına göre koruma, kurtarma, direnç verme, dilekleri kabul etme ve gerçekleştirme, uğur, bolluk ve bereket bağlama gibi bir takım kuvvet ve kudret unsurlarını yapısında taşımakta olduğunu görüyoruz. Bu ve benzer inanç ve pratiklerin menşei, eski Türk inançlarına dayanmaktadır. Nitekim, muhtelif Türk zümrelerinin Yaratılış Efsaneleri'nde taş ve kaya, kişiöğlunu fenalıklardan koruyan, kurtaran ve barındıran kuvvet ve kudret unsurlarını yapısında bulunduran kutlu bir varlıktır.¹³⁸ Kaşgarlı Mahmut, XI. asırda

¹³² Ali Rıza Yalman (Yalkın), *Cenupta Türkmen Oymakları* I, s. 80-82.

¹³³ H. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 731, Ankara 1987, s. 168.

¹³⁴ Hikmet Tanyu, *a. g. e.*, s. 177.

¹³⁵ Hikmet Tanyu, *a. g. e.*, s. 169.

¹³⁶ Hikmet Tanyu, *a. g. e.*, s. 162.

¹³⁷ Rıfat Araz, *Harput Evliyalari*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 166.

¹³⁸ A. İnan, *Şamanizm*, s. 50-53; Hikmet Tanyu, *a. g. e.*, s. 39.

"yatçı" adı verilen kişilerin "yada taşı" ile yağmur, kar ve dolu yağdırdığını söyler¹³⁹ Ebu Dülef, Risâlesinde: Kimâk kabilesinin, Oğuzlar'ın, Kitanlar'ın (Hitaylar) ve Tokuz Oğuzlar'ın muhtelif hastalıkların tedavisi için bir nevi taş kullandıklarını, Kırgızların ise geceleri lamba yerine ıstık saçan bir taşlarının olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁰

Başlangıçtaki Türk inançlarında, dağlar ve tepeler de mukaddes sayılmaktadır. Dağın bizzat ruh, ruhun bizzat dağ olduğu inancının iptidâî animizm devrinin hatıraları olduğunu A. İnan haber vermektedir.¹⁴¹ Ortaasya'da bilinen belli başlı dağların çoğunun Türkçe yahut Moğolca mübarek, mukaddes büyük hakan, ata anlamlarına gelen sıfatlarla zikrolunduklarını görüyoruz.¹⁴² Uygurlar'ın saadet ve bolluk sağlayan dağlarının olduğu tesbit olunmuştur.¹⁴³ Hunlar, Tsilenşan dağından ayrıldıktan sonra bu dağla ilgili ağıt terennüm etmişlerdir.¹⁴⁴ Benzer inanç ve telâkkiler Kalmuklar'da , Altaylar'da, GökTürkler'de ve Beltirler'de de tesbit edilmiştir.¹⁴⁵ Altaylı boy ve oymakların her birisinin, kendilerine mahsus mukaddes dağları vardır.¹⁴⁶ XI. asır tarihçisi Gardizî, Dokuz Oğuz Türkleri'nin, büyükçe bir dağ takdis ettiklerine ve ona kurban kestiklerine işaret eder.¹⁴⁷ Dede Korkut Hikâyelerinden Dirsehanoğlu Boğaçhan Hikâyesinde Boğaçhan'ın anası, oğlunun başına gelen acı felâketin dağ ruhundan geldiği inancı ile Kazılık dağına yaptığı kargışında(=Beddua) "suların akmasın, otların bitmesin, geyiklerin kaçmasın, neslin kesilsin." hitabında bulunuyor.¹⁴⁸

¹³⁹ Kaşgarlı Mahmut, *Divân-ü Lügât'it Türk Dizini*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 147.

¹⁴⁰ İbn Fazlan Seyâhatnamesi, (hazırlayan Ramazan Şeşen) İstanbul 1975, s. 86, 89.

¹⁴¹ Abdülkadir İnan, *Şamanizm*, s. 51.

¹⁴² Abdülkadir İnan, *Şamanizm*, s. 51; *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 32.

¹⁴³ Abdülkadir İnan, *Şamanizm*, s. 50; *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 33.

¹⁴⁴ Abdülkadir İnan, *Şamanizm*, s. 50; *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 33.

¹⁴⁵ Abdülkadir İnan, *Şamanizm*, s. 50, 51-53, 54.

¹⁴⁶ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 34.

¹⁴⁷ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 37, 38.

¹⁴⁸ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı

İslâmiyetin kabulü ile bu ve benzer inanç ve pratikler, İslâmî unsurlarla imtizaç ederek diğer Türk İllerinde de varlığını sürdürmüştür. Nitekim, Türkistan'da Horasan'da Başkurtlar'da Kırgızlar'da ve Azerbaycan Türklerinde ulu ve bilge kişilerin türbe ve mezarları ziyaret edilir, bu mukaddes mekânların duvarlarına dileklerin kabulü, dertlerin halli, sıkıntuların giderilmesi amaç ve inancı ile taş yapıştırılır, türbe yahut mezar çevresinden taş alınıp üstte gezdirilir, bu taşlarla yağmur yağdırma pratiklerine rastlanır.¹⁴⁹

Günümüzde, araştırma yaptığımız Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun içtimâi ve tasavvufî hayatında olduğu gibi bütün bir Anadolu'nun hemen her yerleşim biriminde görülen bu ve benzer inançlar,¹⁵⁰ Türk İnanç Sisteminde dağ, tepe, taş, kaya iyisi ile ilgili inanç ve telâkkilerin esasları unutulmuş, uygulama alanları kısmen değişmiş ve fonksiyon dağılımına uğramış şekilleridir.

E) ATEŞLE İLGİLİ İNANÇLAR

Eski Türk hayatında ateş, yapısında uğur, bolluk, bereket ile koruyuculuk, kurtarıcılık ve temizleyicilik unsurlarını bulunduran, canlı ve kutsal, fakat mahiyeti bilinmeyen bir varlık olarak telâkki edilmiştir.¹⁵¹ Bütün Ortaasya ve Sibiryâ mitolojilerinde ateşin gökten geldiği ve kutsal sayıldığı

Kültür yayınları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 11; Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ebru Yayınları: 8, İstanbul 1986, s. 18; Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 468.

¹⁴⁹ Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 731, Ankara 1987, s. 82 vd.

¹⁵⁰ M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s. 75-76; Mahmut Rışvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, İstanbul 1978, s. 159, 160; A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, s. 75-76.; Faruk Sümer, "Eski Türklerde Yağmur ve Kar Yağdırma Adeti", *Resimli Türk Tarih Mecmuası*, cilt IV, Sayı:44, s. 2533-2535; M. Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*, s. 365.

¹⁵¹ Rıfat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, (Doktora Tezi) Ankara 1992, ilgili bölüm.

inancını görüyoruz.¹⁵² Muhtelif Türk zümreleri, ayinlerini ateş etrafında icra eder ve ateşe şükranlarını sunarlardı.¹⁵³

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tasavvufî hayatında, genellikle de ayinler esnasında icrâ edilen merasimlerde ateşin önemli bir yer teşkil ettiği görülür. Nitekim, çalışmamızın ayin/sema ile ilgili inançlar bölümünde de bahsettiğimiz gibi, Evliya Çelebi, Erzurum'un marifet sahiplerinden bahsederken, Külhanî Ahmet Dede'nin, alev alev yanan fırına girerek uyduğunu,¹⁵⁴ Kanlı Dede türbesinin bulunduğu yerde ise dervişlerin, davul, def ve kudüm eşliğinde zikir yaparken, çıplak evlâtlarının da ellerinden tutup cehennemi bir ateş yığınının içerisine girdiklerine ve bu ateşin içerisinde tevhîd ettiklerine işaret eder.¹⁵⁵

Siirt/ Tillo'da Şeyh İsmail Fakirullah'ın başka bir odanın da ocağını yakmasını müridi Molla Osman'dan istemesi üzerine, Molla Osman'ın ocaktaki pelit ateşinin közlerini avuç avuç alıp kucağına doldurduğunu, bu duruma Molla Osman'ın oğlu olan İbrahim Hakkı Hazretleri'nin de bizzat şahit olduğunu görüyoruz.¹⁵⁶

Bir kısım mutasavvıflar, kerametın şekil itibariyle sayısız zuhur edebilmesinin yanında: "mahiyet itibariyle onları sınırlandırmak mümkündür" diyerek kerametleri sınıflama yoluna gitmişlerdir, Risâle'i Bahriyye'de 25 kadar olan bu sınıflamanın içerisinde, "ateşte yanmamak ve ateşin yakıcılığından müteessir olmamak" kerametini de görüyoruz ki¹⁵⁷ bölgede

¹⁵² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 55; A. İnan, Şamanizm, s. 66; İlmî Hey'et, *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara 1985 s. 88.

¹⁵³ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 50-51.

¹⁵⁴ Müjgan Cunbur, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Fırat Havzası Folklor ve Etnografyası ile İlgili Hususlar", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Elazığ 1985, s. 48.

¹⁵⁵ Mehmet Zillioğlu, *Evliya Çelebi, Seyahatnamesi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, cilt I-II, s. 494-495.

¹⁵⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, cilt, II, s. 128.

¹⁵⁷ Hasan Küçük, *Tarikatler ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, İstanbul 1976, s. 130.

tesbit ettiğimiz "ateşin yakmamasına ait inanç ve pratiklerin kaynağı bu tasavvufî görüşe dayandırılır. Bununla beraber, ateşin koruyuculuğu ve kurtarıcılığı ile alakalı inançlar, eski Türk hayatında da mevcuttu. Nitekim, Batı Türkleri ve Kırgızlar, muhtelif sebeplerle düzenledikleri kam ayinlerinde ateş yakarlardı.¹⁵⁸ Malov, Doğu Türkistan'da yapılan ayinlerle baksı'nın, bir takım akla hayale sığmayan hareket ve davranışlarının yanında, ateş içinde kızgın bir demir alarak dili ile yaladığını ifade eder.¹⁵⁹ Benzer davranışlar Kazak baksı'larında da görülmüştür.¹⁶⁰

Altaylar'da XVII. asırda Budizmi yaymak isteyen Oyrat Beği, Kam Kalpas'ı ateşe attırır ancak, Kam Kalpas'ın kendisi yanmadığı gibi, diğer kam arkadaşı da bu ateşten salimen kurtulur. Kalpas tekrar ateşe atılır, körüklenir; lakin Kalpas, bu sefer de yanmaz. O zaman Oyrat Beği Kalpas'a:

"Künge küymes küreng taş

Ayga küymes altın taş"

(=Güneşte yanmayan boz taş, ayda yanmayan altın taş)¹⁶¹ diyerek, onun büyük bir kam olduğunu kabullenmek mecburiyetinde kalır.

Karakaslar, Yakut, Beltir ve Buret Türkleri'nde ateş mukaddes addedilmiştir.¹⁶²

Eski Türk hayatında mevcudiyeti bilinen ateşle ilgili inanç ve telâkkilerin menşeinin, Hindistan'dan çıktığı ileri sürülmüştür. Günümüzde bu ve benzer inançlar, başta Hindistan olmak üzere Yeni Zellanda, Japonya, Fiji, Mauritüs, Tahiti, Haiti, Trinidad gibi ülkelerle birlikte, bazı Avrupa memleketlerinde, Bulgaristan ve Türkiye'de de görülmektedir.¹⁶³

¹⁵⁸ Emel Esin, *İslâmîyetten Önceki Türk Tarihi ve İslâma Giriş*, s. 98.

¹⁵⁹ Abdulkadir İnan, *Şamanizm*, s. 112.

¹⁶⁰ Abdülkadir İnan, *Şamanizm*, s. 111; W. Radlof, *Sibiryadan (Seçmeler)* s. 292.

¹⁶¹ Abdulkadir İnan, *Şamanizm*, S, 67, 71; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1990, s. 52.

¹⁶² Abdulkadir İnan, *Şamanizm*, S, 67, 71; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1990, s. 52.

¹⁶³ Hikmet Tanyu, "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1976, cilt IV, s. 289.

F) IŞIK/NUR İLE İLGİLİ İNANÇLAR

Türk destanları ile kamlar hakkında teşekkül eden menkıbelerde tesbit olunan, İslâmiyetten sonra ise özellikle İslâm meşayihlerinin menkıbelerinde geniş yer tutan bir diğer inanış da ışıkla ilgilidir. Bu inanışın Doğu ve Güneydoğu Anadolu sufiliğine ait menkıbelerde de önemli bir yeri vardır.

Harput'ta Evliya Baba, Fatih Ahmet Baba, Topçu Baba,¹⁶⁴ Muzaffer Baba,¹⁶⁵ Malatya'da Ali Baba, Kara Baba,¹⁶⁶ gibi türbe ve yatırlarda geceleri gökten yoğun bir ışık hüzmelerinin indiği, bu kutsal mekanlardaki ulu zatların özellikle kutsal gecelerde abdest alıp namaz kıldıkları yöre halkının inançları arasındadır. Ayrıca bu inançlarda ışık/nur, müşkül durumdaki kişilere, savaş zamanlarında imânlı kişi ve gruplara yardımcı olur.¹⁶⁷

Erzincan/ Tercan'ın Beğendik (Vartık) köyünde Üzerlik Baba türbesinde, bazı geceler ışıkların yandığı, burada yatan ulu zatın abdest alıp namaz kıldığı anlaşılmıştır.¹⁶⁸

Gaziantep'te yaygın olan bir menkıbede, Maraş'tan Antep'e gelirken tipide yolunu kaybeden bir derviş, Şeyh Abdulkadir Hazretlerinden istimdat ister. Hazreti Pîr ona, Davut Ejder Hazretlerinin bulunduğu tepeyi gösterir. Derviş tepeye baktığında, gökten kuvvetli bir ışık hüzmelerinin tepeye indiğini görür. Canını, malını bu ışık sayesinde kurtaran derviş, tepeye bugün Dülük Baba adı ile de bilinen Davut Ejder türbesini yaptırır.¹⁶⁹

Erzurum'da, Ruslar'la verilen amansız mücadelede dinin namusunu, vatanın istiklâlini kısaca ilahî nizamın devamı için Allah'ın koyduğu mukad-

¹⁶⁴ İsmail Görkem, "Hazar Gölü (Elazığ Sivrice) Üzerine Anlatılan Efsaneler", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 1989, s. 134.

¹⁶⁵ Rifat Araz, *a. g. e.*, ilgili bölüm.

¹⁶⁶ İsmail Görkem, *a. g. e.*, s. 134.

¹⁶⁷ İsmail Görkem, *a. g. e.*, s. 134.

¹⁶⁸ Abdurrahman Küçük, "Tercan ve Çevresinde Adak Yerleri ve İlgili İnançlar", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, cilt IV, s. 322, 324.

¹⁶⁹ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Evliyalari*, Güneş Matbaası, Gaziantep 1964, s. 22-23.

des değerleri kellesi koltuğunda müdafaa eden Nurilik'in mezarına geceleri nur iner, mezar başına dikilen kurumuş söğüt dalı ise yeşerir.¹⁷⁰

Siirt/Tillo'da, İbrahim Hakkı Hazretlerinin ifadesi ile, "adı İstanbul'dan Hindistan'a İran ve Turan'a kadar her yerde hayırla anılan" Şeyh İsmail Fakiru'llah Hazretlerinin mübarek başında ve göğsünde güneş gibi parlayan bir nur görülmüştür.¹⁷¹ Keza, adı geçen şeyh 22 m derinliğindeki kuyuya düştüğünde, mânâ meclisinde büyük velilerin ruhları ile buluşur. Bu sırada kuyunun içerisinde tecelli eden ve kuyunun tamamını kaplayan yemyeşil bir nur hüzmesine hayran olarak kendisinden geçer.¹⁷² Ayrıca Tillo'da kadın evliyâdan olan Zemzem il-Hassa Hazretlerinin doğumunda, gökyüzünde def'lerin çalındığı, gecenin mukaddesliğini ifade eden seslerin duyulduğu, meleklerin görüldüğü ve etrafı aydınlatan parlak bir nurun indiği anlatılır.¹⁷³

Araştırma yaptığımız her iki bölgemizde, keramet kavramı içerisinde kabul edilen sözkonusu inanç ve telâkkiler, eski Türk inançlarında da mevcuttur. Nitekim, Gök-Türk Hatunun doğum gecesinde: bozkırlardaki yırtıcı hayvanlar ulumuş, ulu hatunun otağına bir ışık inmiştir.¹⁷⁴ Cengizname'de gökten inen parlak nurun çok önemli bir fonksiyonu üstlendiği görülür.¹⁷⁵ Oğuz destanının Uygurca metinlerinde Oğuz'un, gökten inen bir nur hüzmelerinin içinden çıkan kızla evlendiği tesbit edilmiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Ali Öztürk, "Fırat Havzası Anonim Edebiyatında Efsanelerin Kaynakları", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Elazığ 1989, s. 242.

¹⁷¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz., *Marifetnâme*, (sadeleştiren Turgut Ulusoy) İstanbul 1980, cilt II, s. 136.

¹⁷² Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetnâme*, cilt II, s. 118.

¹⁷³ M. Nureddin Sancar, *Tillo Evliyâları*, İstanbul 1985, s. 143, 144.

¹⁷⁴ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, s. 319.

¹⁷⁵ Erich Haenisch'in Almanca ve S. Kozin'in Rusça Tercümesini Moğolca Aslı ile Karşılaştırıp Dilimize Çeviren) Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 8; Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları 365, Ankara 1981, s. 109.

¹⁷⁶ A. Zeki Velîdi Togan, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, s. 125; Şükrü Elçin, a. g. e., s. 84; M. Necati Sepetçioğlu, *Türk Destanları*, Toker Yayınları, İstanbul 1972, s. 44.

Türk destanlarında, ışık önemli bir yer tutmaktadır.¹⁷⁷ Göç Destanı'nda Tuğla ve Selenge ırmaklarının arasındaki ağaca bir gece nur inince ağacın gövdesi kabarmağa başlar ve ağaç gebe kalır.¹⁷⁸ Oğuz Kağan'ın birinci hatunundan doğan çocuklarının adı Gün, Ay, Yıldız gibi ışıklı gök cisimleri ile ilgilidir. Yaratılış Destanı'nda Tanrı Ülgen'in, kendisi için bir nur âlemi yarattığını görüyoruz.¹⁷⁹

Nur/ışıkla alakalı bu inanç ve telâkkilerin menşeinin, Maniheizme özellikle de Budizm'e dayandığı ileri sürülmüştür. F. Köprülü, İslâmiyetin kabulünden sonra teşekkül eden bir takım evliya menkıbelerinde, Maniheizm ve Budizm'in izlerinin canlı bir şekilde mevcut olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁰

G) ATALAR RUHUNA BAĞLI İNANÇLAR:

a) *Ruh/tın*: Eski Türklerde dinî inancın temellerinden birisi ruhun ebediliğine dair inançtır.¹⁸¹ Ataların öldükten sonra bir takım güçlerle donatıldıklarına ve bu güç sayesinde aileye, obaya hâtâ bir il'e yardım edebileceklerine ait inançlarla, atalara kurban kesilir; eşya ve diğer hatıraları ile mezarları mukaddes sayılırdı.¹⁸² Büyük güçlerle mücehhez olduklarına inanılan ata ruhlarına, sözkonusu inançlarla korkuya dayanan bir saygı beslenmiş ve bu durum ise değişik bir evliya kültürünün doğmasına vesile olmuştur.¹⁸³ Bununla birlikte eski kamlık hayatı tedkik edildiğinde kamların

¹⁷⁷ Şükrü Elçin, *a. g. e.*, s. 86.

¹⁷⁸ Hikmet Tanyu, *Türkiye'de Taşla İlgili İnançlar*, s. 41.

¹⁷⁹ M. Necati Sepetçioğlu, *a. g. e.*, s. 88.

¹⁸⁰ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1981, s. 62, 63.

¹⁸¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1988, s. 285; Hikmet Tanyu, *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986, s. 48.

¹⁸² A. Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Başbakanlık basımevi, Ankara 1984, s. 8; İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 291.

¹⁸³ İlmî Hey'et, *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, s. 87.

muhtelif vesilelerle gelen felaketleri önledikleri, gelecekte haber verdikleri, göğe yükselip uçtukları, ateşe atıldıkları zaman yanmadıkları, havanın şartlarını değiştirdikleri, ruhlarla ilişki kurup onlara ve diğer gizli güçlere istediklerini yaptırarak, Gök-Tanrı ile temasa geçip ondan mesaj getirdikleri¹⁸⁴ her türlü hastalıkları tedavi ederek, hekimlik görevini üstlendikleri¹⁸⁵ tesbit edilmiştir.

Günümüzde bu ve benzer bir takım inançların, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun içtimâî ve tasavvufî hayatında da yaşadığını görüyoruz. Nitekim, Harput'ta ahirete intikâl etmiş velilere ait ruhların, gökyüzünde arzu ettikleri mekânlara gidebileceklerine, bizzat savaflara katılabileceklerine inanılmaktadır. Velilere ait ruhların, Cuma günleri bir araya gelerek cuma namazını eda etmek üzere Mekke'ye gittikleri tesbit edilmiştir.¹⁸⁶ Yörede bazı zamanlarda, sebebi bilinmeyen bazı patlama seslerinin duyulduğu, akabinde gökyüzünde hilâl şeklini andıran beyaz bir bulutun teşekkül ederek Mekke'ye doğru aktığı ifade edilir ki, yörede bu olaya "evliyaların yolculuğu" adı verilmektedir.¹⁸⁷ Harput'ta Hazar Baba, Karaoğlan ve Kuşakçı dağları adı ile bilinen üç dağ vardır ki, bu dağların her birinin tepesinde, birer velinin yattığı bilinmektedir. Bu dağlardan 1938'den 1940 yılına kadar, birinden diğerine top halindeki ışıkların gidip gelmekte olduğu, bu halin bilhassa geceleri açıkça görüldüğü ve top seslerini andıran patlamaların duyulduğu yöre halkınca anlatılmaktadır. Halk bu ses ve ışıklı şekillerin nedenini, "evliyaların birbirleri ile kavgası" şeklinde yorumlamaktadır.¹⁸⁸ Bu inanç, XII. asır Ortaasya Şeyhlerinden Seyit Ata hakkında teşekkül eden inançlarla son derece benzerlik arzeder. Nitekim, Seyit Ata'nın ölüsünü Mekke'ye götürmek isteyen Kâbe ruhları ile buna engel olmak iste-

¹⁸⁴ A.Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, s. 8.

¹⁸⁵ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 67, 68.; M. Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, s. 325.

¹⁸⁶ Rıfat Araz, *a. g. e.*, s. (ilgili bölüm).

¹⁸⁷ Rıfat Araz, *a. g. e.*, s. (ilgili bölüm).

¹⁸⁸ İsmail Görkem, "Hazar Gölü (Elazığ-Sivrice) Üzerine Anlatılan Efsaneler", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Elazığ 1989, s. 134.

yen Bakırgan beldesinin yerli ruhları arasında çıkan kavgada Kâbe ruhlarının yenilip kaçtıklarını böylece Seyit Ata'nın, Hakim Ata'nın yanı başına gömüldüğünü görüyoruz.¹⁸⁹ Mukayesesini yaptığımız her iki olayda tıpkı Şamanizm'de olduğu gibi ruhların, birbirleri ile yaptıkları savaşlara şahit oluyoruz.¹⁹⁰

Her iki bölgemizin tasavvufî hayatında, büyük velilerin hem bu dünyada iken hem de ahirete intikâllerinden sonra, kişiöğluna maddî ve manevî yardımlarının olacağına ilişkin inançlar çok kuvvetlidir. Harput'ta Hacı Muharrem Hilmi Efendi, kaybettiği kitabını Abdulkadir Geylânî Hazretlerinin ruhaniyeti ile kurduğu temas sonunda bulur.¹⁹¹ Aynı yolla "Sırrı" mahlasını alan Hacı Muharrem Hilmi Efendi, bir divan tertip edecek sayıdaki şiirlerini yazar.¹⁹²

Maraş'tan Antep'e gelirken, tipide yolunu kaybeden bir derviş, Abdulkadir Geylânî Hazretlerinin ve Davut Ejder'in ruhları ile kurduğu temas neticesinde ölümden kurtulup, yolunu bulmağa muvaffak olur.¹⁹³

Siirt Tillo'da Şeyh İsmail Fakıru'llah Hazretleri kuyuya düştüklerinde gelmiş-geçmiş en büyük sûfilerin ruhlarının toplandığı mecliste kendisini bulur ve bu mecliste kendisine törenle "Gavs-i Azam" ünvanı verilip, taç giydirilir.¹⁹⁴ Erzurum'lu İbrahim Hakkı Hazretlerinin şeyhi olan bu büyük zata ait sözkonusu inançlar, "velinin kerameti" inancı ile Erzurum yöresinde de oldukça yaygındır. Ayrıca Erzurum'da halk, manevî güçlerin özellikle

¹⁸⁹ Abdülkadir İnan, *Şamanizm*, s. 83.

¹⁹⁰ Abdülkadir İnan, *Şamanizm*, s. 83.

¹⁹¹ Hacı Muharrem Hilmi Efendi, *Kadirî Yolu Salıklarının Zikir Makamları*, Divân'ı Sırrı, (notlarla neşreden Süleyman Ateş) Ankara 1976, s. VIII, IX.

¹⁹² Hacı Muharrem Hilmi Efendi, *a. g. e.*, s. IX, X.

¹⁹³ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Evliyaları*, Güneş Matbaası, Gaziantep 1964, s. 22, 23.

¹⁹⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetnâme*, (sadeleştiren Turgut Ulusoy) İstanbul 1980, cilt II, s. 118, 119; M. Nureddin Sancar, *Tillo Evliyaları*, İstanbul 1985, s. 17.

savaş zamanlarında kendileri ile beraber olduğuna, kendilerini koruduğuna inanmaktadır.¹⁹⁵

Adıyaman'ın Menzil köyünde, Şeyh Muhammed Raşit Efendi'nin, kendisine bağlı olan ve Anadolu'nun hemen her tarafına yayılan müridlerini, zaman ve mekân sınırı tanımaksızın her zaman koruduğunu, onları kötülüklerden engellediğini ve yardımlarına yettiğini anlıyoruz.¹⁹⁶

Mardin ve Diyarbakır yöresinde, ünü oldukça yayılan Şeyh Hasan Ezrakî'nin, zindana sızan güneş ışıklarının hüzmesine katılarak zaman zaman dışarıya çıktığını, abdest alıp namaz kıldığını, müridlerine yardımcı esirgemediğini görüyoruz.¹⁹⁷

Evliya Çelebi, Erzurum eyaleti dahilindeki Kanlı Dede türbesinden bahsederken, bu türbede medfun olan velinin ruhaniyetinin tesiri ile civardaki köylerin mamur, ahalsinin ise varlıklı olduğuna dikkat çeker.¹⁹⁸ Ayrıca, Erzurum halkını cezalandırmak üzere Allah'ın gönderdiği ejderha, şehri ahali ile birlikte yutmak üzere iken Abdurrahman Gazi'nin himmeti ile taş kesilir.¹⁹⁹

Büyük sûfilerden Eşrefoğlu Rûmî, Müzekki'n-Nüfûs adlı eserinde müridin, mürşidinin zahiri suretini görmeden ona teveccüh etmek suretiyle bir çok merhaleleri aşabileceğini, şeyhine bağlandıktan sonra kimseye muhtaç olmayacağını, şeyhin, ahiret âleminde bile müridini yıkayıp arındırarak onun her haline tasarruf edebileceğini beyan ederek, Şeyh

¹⁹⁵ Bilge Seyitoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, s. 52.

¹⁹⁶ Meryem Ünsal, *Yaş 29*, Ankara'da ikâmet eder, Yüksek Okul Mezunı.

¹⁹⁷ Şevket Beysanoğlu, *a.g.e.*, s. 7, 8; Ali Haydar Bayat, "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbî Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, s. 65.

¹⁹⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, cilt I, II, s. 495.

¹⁹⁹ Saim Sakaoğlu, *Anadolu ve Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Efsanelerin Tıp Kataloğu*, Ankara 1980, s. 122 vd.

Abdulkâdir Ceylânî'nin sırrı'nın, müridleri her nerede olurlarsa olsunlar, onların yardımına yetişebileceğini beyan eder.²⁰⁰

Tasavvufî hayatta, müşşidın başka bir müşşidın ruhu ile görüşüp konuştuğu, ondan bazı emir ve talimatları alıp hayata geçirdiği hususu tesbit edilmiştir. Nitekim Üftâde Hazretlerinin, Mevlâna'nın ruhaniyetiyle bizzat görüşüp, konuştuğundan sonra, vaazlarında mesnevî'den nakiller yaptığını görüyoruz.²⁰¹ Ebû Hamid Hamîdüddin Aksarâyî (Somuncu Baba)nın Bâyezîd-i Bistâmî Hazretlerinin ruhaniyetinin terbiyesi altında yetiştiğini, Hz. Hızır'la sohbetlerinin olduğunu anlıyoruz.²⁰²

b) Ocak, Türbe, Yatır Ziyaretleri İle İlgili İnançlar

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ziyâret edilen ata mezarları, türbe ve yatırlar, başlangıçta olduğu gibi, günümüzde de çaresiz insanların sığınağı ve umut kapısı olma fonksiyonlarını devam ettirmektedir. Nitekim, Erzurum ve çevresinde, sıkıntılı olanlar, deliler ve bayılanlar, Şeyh Aşur ocağına, cin çarpanlar ve uyumakta zorluk çekenler Tortumda Güvüt ziyâretine, şiddetli baş ağrısından muzdarip olanlar Tortum'da Pehlivanlı, Ilıca'da Erinkâr ile Horasan'da Endek ocaklarına götürülür. Bazı ziyâretçiler bu mekânlardan aldıkları bir miktar toprağı, şifa olur ümidi ve inancı ile muska yaparak hastaların boyunlarına asarlar. Tekman'da Hûri Baba, Hınıs'ta Tek Söğüt, Tortum'da Hacı Feyzullah, Karayazı'da Cullu, Horasan'da ise Sanamur baba gibi türbe ve yatırlar, akıl ve sinir hastalıklarının tedavisi için ziyâret edilmektedir.²⁰³

²⁰⁰ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n Nüfus* (tercüman Yaman Arıkan) Sağlam Kitabevi, İstanbul 1977, s. 465.

²⁰¹ Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, Erkam Yayınları, İstanbul, s. 180.

²⁰² Hasan Kâmil Yılmaz, *a. g. e.*, s. 165.

²⁰³ Zeki Başar, *Erzurum'da Tıbbî ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, N. 217, 1972, s. 176-180-189-195; Nil Sarı, "Halk Hekimliğinde ve Osmanlı Tıp Yazmalarında Akıl ve Sinir Hastalıklarının Tedavisi." *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1982, cilt IV, s. 433; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 60.

Muhtelif sebeplerle çocuklar, dilleri tutulmuş gençler "Lal Baba'ya, Huysuz çocuklar Horasan'da Huy-Kesen Baba ile Hasankale'de Nazlı Baba ve Erzurum merkezde ise Çifte Kardeşler ziyâretine götürülürler.²⁰⁴ Keza, Karanlık Kümbet felçlilerin, Dabak Baba geçimsiz ailelerin, Bayram Hoca baş ağrısı çekenlerin, Ebû İshak türbesi ise çocuk isteyenlerin, hükümet kapısındaki işinin lehte sonuçlanmasını bekleyenlerin umut kapılarıdır.²⁰⁵

Tunceli ve çevresinde; Munzur Baba, Buyur Baba, Yel Baba, Yeşil Baba, Düzgün Baba, Ağu İçen Baba, Derviş Cemal, Deli Yusuf Dede, Sultan Baba, Sultan Hıdır, Baba Mansur, Çoban Baba, Derviş Beyaz, Seyit Ahmet Dede, Pîr Sultan, Seyit Hasan, Seyit Mahmut, Seyit Kemal gibi mukaddes olduğuna inanılan yatır ve türbeler, akla gelebilecek her türlü hastalık, ihtiyaç ve dilekler için ilgililerce belirli günlerde ve belirli usul ve esaslarla ziyâret edilmektedir.²⁰⁶ Hozat'ta, defnedilmek üzere götürüldüğünde dokuz ayrı tabuttan başını gösteren Sarı SALTUK, ağız ve göz hastalıklarının tedavisi amaç ve inancı ile ziyâret edilir. Keza, yöredeki aşiretler her türlü ahitlerini bu kutsal mekânda yaparlar.²⁰⁷

Adıyaman'da, Hacı Yusuf, Çıplak, Sofraz ve Zeynel 'Âbidin, Ağrı'da Şalveren, Tutak'ta, Kızkapan, Hakkari'de Gülerek Baba gibi kutsal mekânlar, aynı inanç ve telâkkilerle ziyâret edilmektedir.²⁰⁸ Ayrıca Hakkârî'nin Nehri (=Bağlar) mezarlığında kutsal addedilen bir kaç mezar, muhtelif hastalıkları çekenler ile bazı dilek sahiplerince ziyâret edilir.²⁰⁹

²⁰⁴ Zeki Başar, *İçtimaî Adetlerimiz İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:222, Ankara 1972, s. 35.

²⁰⁵ Zeki Başar, *a. g. e.*, s. 75-83.

²⁰⁶ Ahmet Turan, *Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu I-* Ankara 1991, s. 58; Tunceli İl Yıllığı 1967.

²⁰⁷ Ahmet Turan, *a. g. e.*, s. 59-61.

²⁰⁸ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 60.

²⁰⁹ Ali Şafak, *"Hakkârî ve Civarında Halkın Dînî ve Ahlakî Yaşayışı Üzerine Bir Araştırma*, (Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı Kütüphanesi 9458/1, s. 163.)

Cenupta Türkmen oymaklarından Elbeyli Boyu'nun pîri olarak kabul edilen Boz Geyikli, yöre halkının inançlarında Ahmet Yesevî soyundan gelen bir şeyhtir. Şeyh ve onun çocukları, aşiretler arasında değişik sebeplerle ortaya çıkan kavgaları durdurur ve tarafları barıştırdı. Bu ulu ve bilge kişinin müridleri, sözkonusu görevi hâlâ yürütmektedirler. Boz Geyikli türbesi, delilerin, çocuğu olmayan kadınların, hastaların ve her türlü dilek sahiplerinin ziyâretgâhıdır. Dileklerin gerçekleşmesi, hastaların hastalıklarından kurtulmaları halinde türbe yeniden ziyâret edilerek kurban kesilir.²¹⁰ Güneydoğu Anadolu'da Türkmenler tarafından ziyâret edilen bir diğer kutsal mekân da Yel Baba ziyâretgâhıdır. Yel Baba, düşmanın her türlü kötülüğünden korunmak, yel, rotamizma gibi hastalıklardan korunmak ve kurtulmak, değişik iç hastalıklarına şifa bulmak amaç ve inancı ile ziyâret edilir. Nitekim:

"Yel Baba'da derde deva verilir
Ese Dede yeşil-bayrak bürünür."²¹¹

Diyarbakır-Mardin karayolu üzerindeki Sultan Şeyhmus türbesi, genellikle ruh ve akıl hastaları, çocuğu olmayan yahut çocuğu olduğu halde yaşamayan kadınlarca ziyâret edilir.²¹² Diyarbakır yöresinde, Pîr Hattab ve Şeyh Hasan Ezrakî de aynı inanç ve telâkilerle ziyâret edilmekte, dileklerin kabul görmesi halinde ise bu kutsal mekânlara kurban kesilmektedir.²¹³ Ayrıca, çocukların erken yürümesi, vaktinde konuşması, felçli ve hırçın çocukların iyileşmesi inancı ile Şeyh Muhammed Türbesi,²¹⁴ baş ve göz ağrısı çekenler tarafından Diyarbakır Siirt karayolu üzerinde Veysel Karanî ile Diyarbakır merkezde Şeyh Abdülcelil türbesi ziyâret edilmektedir.²¹⁵

²¹⁰ Ali Rıza Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları I*, (hazırlayan Sabahat Emir), Kültür Bakanlığı Yayınları: 256, Ankara 1977, cilt I, s. 33.

²¹¹ Ali Rıza Yalman, *a. g. e.*, s. 80, 83.

²¹² Şevket Beysanoğlu, "Diyarbakır ve Çevresi Halk Hekimliğinde Yatırlar", *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1981/2, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 7.

²¹³ Şevket Beysanoğlu, *a. g. e.*, s. 11, 12.

²¹⁴ Şevket Beysanoğlu, *a. g. e.*, s. 14, 15.

²¹⁵ Şevket Beysanoğlu, *a. g. e.*, s. 16, 18.

Muş'ta Şeyh Mısrâd-ı Sâmi türbesi, uykusuz ve huysuz çocuklar ile akıl hastalarının götürüldüğü kutsal mekândır.²¹⁶

Erzincan Tercan'ın Niğdere (=Yamanlar) köyünde, adı bilinmeyen yatır, akıl, sara ve sıtma hastalarının,²¹⁷ Gökpınar köyünde Oğlan Veren, oğlu olmayanlar ile saralıların, Tercan yöresinde Kara Yakup, çocuğu huysuz ve deli olanların, Oklu Baba, bahtı bağlı kızların, Derviş Balı türbesi ise özellikle saralı hastaların ziyâretgâhı olmuştur.²¹⁸

Gaziantep Maraş yöresinde, Hz. Ökkeş (Hz. Hökkeş) çocuğu olmayan kadınların umut kapısıdır.²¹⁹ Bugün yörede, bu ad altında çok kişinin bulunması ile söz konusu türbe, bu eski inançlara ait yapı ve fonksiyonunu devam ettirmektedir.

Malatya'da, Eski Malatya yolu üzerinde Hoca Ahmet Yesevî'nin müridlerinden olduğu ifade edilen, Emir Ömer'in türbesi, oğlu olmayanların,²²⁰ Hersli Baba, Kırk Kardeşler çocuğu bulunmayanların, Vaiz Baba, uyumakta güçlük çekenlerin, Hötüm Baba, yürümeyen çocukların, Ali Baba Üç Kardeşler, Beş Kardeşler, Tevabil Gazi, Zeynep Banu, Sıddı Zeynep, Edir Bedir ve Kara Baba gibi türbeler, muhtelif hastalıklara düşer olanlar ile her konudaki dilek sahiplerinin umut bağladıkları mukaddes mekânlardır.²²¹

²¹⁶ Ali Haydar Bayat, "Atatürk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbî Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu bildirileri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, s. 66.

²¹⁷ Abdurrahman Küçük, "Tercan ve Çevresindeki Adak Yerleri ve İlgili İnançlar", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1980, cilt. IV, s. 322; A. Haydar Bayat, *a. g. e.* s. 66.

²¹⁸ Abdurrahman Küçük, *a. g. e.*, s. 317, 320.

²¹⁹ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Evliyalari*, s. 38.

²²⁰ Basri Coşkun, *Eski Malatya Halk İnançları*, (Basılmamış Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ankara 1983, s. 18.; S. Gürkan, S. Tunç, B. Çavuşoğlu, A. Şahin, R. Kılınç, *Battalgazi İlçesi*, Malatya 1991, s. 80

²²¹ Basri Coşkun, *a. g. e.*, s. 16-18.

Harput'ta Beşik Baba, çocuğu olup da yaşamayanların, Murat Baba, muradına ulaşamayanların, Uryan Baba, Arap Baba, delilerin, felçlilerin, Seyyid Kasım Baba, kulak ağrısından muzdarip olanların, Çapakçur'lu Şeyh, başağrısı çekenlerin, Nadir Baba ise çocuğu hiç olmayan genç gelinlerin umut bağladıkları kapılardır.²²² Ankuzu Baba, Nazir Baba, Ahmet Peykeri, Tayyar Baba, İmam Efendi, Mazhar Efendi ve altı nefer arkadaşı ile Harput'ta medfun bulunan Celal Baba, muhtelif sebeplerle ziyâret edilen türbelerdir.²²³ Şöhreti bölgeye yayılmış olan Fatih Ahmet Baba, felçlilerin, dili tutulmuşların, çocuğu olmayanların, delilerin, sihir, büyü ve nazara uğramışların ziyaretgâhı olarak tanınır.²²⁴ Ayrıca Harput mezarlığında olup, mezarının üzerinde türbesi bulunmayan Beyzâde Efendi'ye, üç veya yedi hafta süreyle, cuma günleri selâ verilirken gidilir. Niyetinin kabulü amaç ve inancı ile eline aldığı bir top ipliği sökerek mezarının başına giden dertli kadınlar, dönerken, söktükleri ipliği tekrar sararak evlerine dönerler. Bu ulu ve bilge kişinin toprağını dili ile ağzına alıp yutanlar, yahut da bu mezar toprağını bir miktar suda eritip içenler, dileklerinin gerçekleşeceğine, dertlerinden kurtulacaklarına inanırlar. Keza, dileklerin kabulü için mezarın üzerine serpilmiş buğday tanelerinden bir kaçımlı alıp dillerinin altında saklayan ortaokul ve lise çağındaki öğrenciler, derslerinde başarı göstereceklerini umut ederler.²²⁵

Bilge Seyitoğlu, Erzurum yöresinde kabirlere dokunulmamasının sebebini, onların olağanüstü güçlere sahip oluşlarına ve kutsal sayılmaları inancına bağlamaktadır.²²⁶ Güneyde Fekke ve Everek ilçeleri arasında bir

²²² İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul 1958, cilt I, s. 314, 324, 333, 338; Rifat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, (Doktora Tezi) Ankara 1992, (İlgili bölüm).

²²³ Rifat Araz, *a. g. e.*, s. (İlgili bölüm).

²²⁴ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 60.

²²⁵ Rifat Araz, *a. g. e.*, s. (İlgili bölüm).

²²⁶ Bilge Seyitoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, s. 21.

yerleşim yeri olan Şıhlı köyünde, aynı ad ile anılan Uzun Şıh türbesi vardır ki türbe, ata mezarı olarak mukaddes bir mekân bilinir.²²⁷

Her iki bölgemizin içtimâî ve tasavvufî hayatında kutsallaştırılan türbe, yatır ve söz konusu mezarlar, belli-belirsiz zamanlarda, bilinen usul ve esaslarla ziyâret edilir, ilgililerce kurbanlar kesilir, "saçı" mahiyetinde renkli iplikler, çöp bebekler ve beşikler bırakılır, buğday serpilir, mumlar yakılır, uygun duvarlarına taş yapıştırılır. Bu inanç ve pratiklerde, türbede yatan veya yatırda var olduğuna inanılan ulu kişinin ruhu ile temasa geçip, onun şahsı ile bütünleşeceğine inanan ihtiyaç sahipleri, bu uluların manevî kuvvet ve kudretlerine teslimiyet göstererek Tanrı'dan, cümle sıkıntılarının son bulması, dileklerinin kabul görmesi ve hastalıklarının iyileşmesi hususunda yardım bekler.

Günümüzde Anadolu'nun hemen her yerinde ulu ve bilge kişilerin türbelerine, mezarlarına, adsız ve mezarsız yatırlara rastlamak mümkündür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun, hâttâ bütün bir Anadolu'nun Türkleşip İslâmlaşmasında önemli rol oynayan bu mübarek şahsiyetlerin, milletin ma'seri vicdanından kaybolup gitmesi elbette mümkün değildir. Bu ata mezarları, bu kutsal mekânlar, milletimizin düşünce hayatında, inanç ve ma'seri vicdanında toprağı vatan yapan önemli tarihi vesikalardır. Ayrıca bu kutsal mekânların ziyâret edilmesi İslâmiyetle de uyum içerisinde olmasına rağmen, yukarıda ortaya koyduğumuz bir takım inanç ve pratiklerin İslâmiyetle alâkaları bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu inançların meşeyinin başlangıçtaki Türk inançlarında aranması gerekmektedir.

VIII-XIV. asırlarda Budizm ve Manihaizm dinine mensup Türk zümrelerinin yaşadıkları Doğu Türkistan'da yapılan arkeolojik kazılarda çıkarılan malzemelerin arasında sihir ve tılsım amacı ile yapılmış muskalar ve bunlarla alâkalı muhtelif levhalar bulunmuştur.²²⁸ Uygurlara ait din kitap-

²²⁷ Ali Rıza Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları*, (hazırlayan Sabahat Emir), Ankara 1977, cilt II, s. 155.

²²⁸ Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 209.

²²⁹ A.g.e. s. 209.

larında değişik tılsım şekillerine rastlanılmıştır.²²⁹ Muhtelif Türk zümrelerinin kam'ları, yapılan merasimlerde büyük bir vecd ve istiğrak halinde iken her türlü hastalıkları sihir ve büyü yoluyla tedavi edebiliyorlardı.²³⁰ Altay inançlarında, ölen kam'ın hayali dağda, evde, rüyada, ormanda hemen her yerde kişiöğlunu takip eder, kişi onun sesini, konuşmalarını işitirdi. Bu ruh kişiöğlundan kurban ister, yerine getirilmemesi halinde onu korkutur ve değişik hastalıklar gösterirdi.²³¹ Zayıf yaratılışlı olan kişiöğlü, en yüksekteki gök kuvvetleri ile karanlığın korkutucu ruhlarına doğrudan doğruya müracaat etme kuvvet ve cesaretine sahip olmadığından bir vasıtaya muhtaçtı ve bu vasıta kişiöğlunun özellikle cennette yaşadığına inanılan cedleriydi. Kişiöğlü, bu cedlerinin aracılığı ile gökteki kuvvetlere arzu ve ihtiyaçlarını bildirip, onlardan yardım isterdi. Bu işi yapanlar ise kuvvet ve kudret sahibi olduğuna inanılan kam'lardı.²³²

Kök ve Batı Türkleri, kutsal saydıkları atalar mağarasına her yıl düzenlenen törenlerle kurban verirlerdi ve bu törenlere kağan da bizzat iştirak ederdi.²³³ Hunlar, senenin belli günlerinde ata mağaralarına gider saygı gösterirlerdi.²³⁴ Keza, Hunlar'ın sonbahar mevsiminde Kök Tengri'ye, iyi ve kötü karakterli ruhların yanında atalar ruhuna da kurban kestiklerini görüyoruz.²³⁵ Benzer inançlar Tabgaçlarda da tesbit edilmiştir.²³⁶ F. Köprülü, XI. asırdan itibaren millî vezin kullanarak halk lisânı ile tasavvufî mahiyette şiirler yazan ata ünvanlı sûfilerin, eski baksılar'ın bir devamı olduğunu ifade etmiştir.²³⁷

²³⁰ İbn Fazlan Seyahatnamesi, (hazırlayan Ramazan Şeşen) İstanbul 1975, s. 135.

²³¹ Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 424.

²³² W. Radlof, *Sibiryadan (Seçmeler)*, s. 221.

²³³ Emel Esin, *İslâmîyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş* (Türk Kültürü El-Kitabı, II. cilt, 1/b'den Ayrı Basım) Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 90.

²³⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, II, Millî Eğitim Basımevi İstanbul 1971, s. 158.

²³⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 298.

²³⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 291.

²³⁷ Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966, s. 153, 154.

Görüldüğü gibi, İslâmiyetten önce mukaddes sayılan, korkulan ve saygı duyulan ata ruhları ile korunan ve ziyâret edilen ata mezarlarına ait inanç ve telâkkiler, İslâmî devirde de bu yapı ve fonksiyonlarını bir kısım farklılıklarla devam ettirmektedir. Konu hakkında yapılan araştırmalar bu inanç ve pratiklerin, Ortaasya Türklüğünde görülen inanç ve uygulamaların bir devamı olduğunu ortaya koymuştur.²³⁸

Araştırmamızda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sûfiliği ile yatır ve türbelerin çevresinde yaşayan bir kısım inanç ve telâkkilerin, başlangıçtaki inançlarla benzerliklerinin olup olmadığını ortaya koyduk. Bu inançların kimisi başlangıçtaki yapı ve fonksiyonlarını devam ettirirken, kimisi de geçmişe nisbetle daha farklı yapılar içerisinde muhtelif biçimlere girerek varlıklarını sürdürmektedir. Ayrıca, araştırma alanında halkın hayat tarzına ve yaşama biçimine tesir eden ve eski Türk İnanç Sisteminde de var olan bu inançların bir kısmı da, İslâm Dinin'deki kerâmet inancının içerisinde yaşamağa devam etmektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da olduğu gibi, bütün bir Anadolu coğrafyası üzerinde yaşadığı bilinen bu inanç ve telâkkilerin, incelenmesi, yapı ve fonksiyonlarının açıklanması, benzerliklerinin, değişimlerinin ve farklılaşmalarının ortaya konması hususu, bu inançların başlangıçtaki inançların bazı farklılıklarla devamı olduğunu göstermektedir.

²³⁸ A. Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, s. 11,

